

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико юридичних наук
Кафедра історії України
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВСТВА ПОНЯТІЙНОЇ СИСТЕМИ В 10
КЛАСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ**

“УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РР.”

Студента Зацнова Владислава Олеговича (прізвище, ім'я, по-батькові)

Науковий керівник:

Крупенко Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Рецензент:

Допущено до захисту:

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота, присвячена дослідженню процесу формування історичних понять під час вивчення Української революції 1917-1921 років. Вона містить теоретичний аналіз понять, категорій і термінів, їх класифікацію та розгляд різних підходів до їх тлумачення в історичному вимірі. Особливу увагу приділено методам і прийомам роботи з історичними поняттями на уроках історії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку навчально-виховного процесу. Також досліджується зміст понять у сучасних підручниках у порівнянні з вимогами чинної навчальної програми.

Ключові слова: поняття, історичні поняття, навчальна програма, методи, підручник з історії, Українська революція 1917-1921 рр..

ABSTRACT

The master's thesis is devoted to the study of the process of formation of historical concepts during the study of the Ukrainian revolution of 1917-1921. It contains a theoretical analysis of concepts, categories and terms, their classification and consideration of different approaches to their interpretation in a historical dimension. Special attention is paid to the methods and techniques of working with historical concepts in history lessons, taking into account modern trends in the development of the educational process. The content of concepts in modern textbooks is also investigated in comparison with the requirements of the current curriculum.

Keywords: concepts, historical concepts, curriculum, methods, history textbook, Ukrainian revolution of 1917-1921.

ЗМІСТ

ВСТУП	3-5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6-25
1.1.Зміст “понять”, “категорій”, “термінів”, та різні підходи до їх тлумачення.....	6-17
1.2. Історичні поняття та їх класифікація.....	17-25
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІСТОРИЧНИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ 10-ГО КЛАСУ	26-52
2.1. Методи та прийоми роботи з історичними поняттями на уроках історії.....	26-39
2.2. Особливості використання понять при вивченні теми Українська революція 1917-1921 р.....	39-52
ВИСНОВКИ	53-55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56-64
ДОДАТКИ	65-71

ВСТУП

Актуальність роботи. Українська революція 1917-1921 років стала символом боротьби за незалежність та права нації. Вона об'єднала різні соціокультурні верстви населення в спільному прагненні до суверенітету та справедливості. Для належного розуміння цих подій, їх впливу на історію та значення у контексті сучасності, учням старших класів необхідно знати ряд історичних понять. Саме вони повинні допомагати аналізувати, систематизувати та інтерпретувати події минулого та сьогодення. Також вивчення історичних понять сприяє розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів. Це робить їх надзвичайно важливими у рамках шкільної освіти.

Дослідження формування історичних понять є важливою науковою проблемою, оскільки це допомагає розкрити процеси, що відбуваються у рамках сучасної методики викладання історії. Робота розглядає різні теоретичні підходи та методи формування понять, що сприяє розумінню шляху розвитку сучасної історичної методології. Зважаючи на реформи в освітній галузі, розуміння цього процесу для істориків-початківців стає дуже важливим.

Аналіз наявної літератури. Основою для написання даної наукової роботи в першу чергу стала Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти [34]. Саме в ній вміщені історичні поняття, які є необхідними для вивчення в школі. Не менш важливі для нашого дослідження є методичні рекомендації щодо викладання історії [20, 32]. У них вміщено принципи трактування програми [34], загальні засади викладання історії в школі та багато іншого. Крім того, було опрацьовано державний стандарт базової середньої освіти [15].

Аналіз на відповідність сучасним вимогам проводився як серед застарілих [8, 37], так і серед нових підручників [9, 64]. Це зроблено тому, що, незважаючи на появу нової програми [34] та загальну зміну вимог освіти, в значній мірі в українських школах широко продовжують застосовувати

несучасні підручники. Тому доцільно перевірити можливість їх застосування в сучасних умовах. Аналіз нових підручників [9, 64] буде проводитися з такою ж метою.

Крім підручників та програми, в процесі написання магістерської роботи було опрацьовано велику кількість різноманітної наукової літератури. Для початку слід виділити напрацювання Терно С. [51, 52, 53, 54, 55, 56, 57]. У своїх дослідженнях він приділяв значну увагу розгляду суті історичних понять. Його праці склали значну основу теоретичної частини нашого дослідження. Також важливою для цієї частини роботи стала стаття Лисого В. [29], у якій він розглядав особливості понять та категорій і стаття Прокопчук В. [44], яка активно застосовувалася як у теоретичній, так і в практичній.

Важливим для нас також було опрацювання книг та статті Пометун О. [38, 39, 40]. У них вона розглядала різноманітні методи, що можна застосовувати на уроках історії. Аналіз її напрацювань був важливим для написання як теоретичної, так і практичної частини наукового дослідження. Слід зазначити, що Пометун О. є авторкою одного з підручників, котрий було проаналізовано [37]. Загалом кількість літератури для проведення дослідження є достатньою. Тема широко висвітлена в працях сучасних українських науковців.

Мета роботи. Дослідити та проаналізувати формування історичних понять під час вивчення теми Українська революція 1917-1921 рр. в сучасній українській школі.

Об'єктом дослідження є історичні поняття, їх структура, класифікація та способи формування під час вивчення цієї конкретної історичної теми.

Предметом магістерської роботи є процес формування історичних понять в учнів під час вивчення теми “Українська революція 1917-1921 рр.”.

Завдання роботи:

1.) Розглянути зміст “понять”, “категорій”, “термінів” та різні підходи до їх тлумачення.

2.) Проаналізувати особливості історичних понять.

3.) Розглянути методи та прийоми роботи з історичними поняттями на уроках історії.

4.) Проаналізувати якість подання матеріалу з теми “Українська революція 1917-1921 рр.” у підручниках історії України.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів, чотирьох підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел та плану-конспекту уроку з відповідної тематики, що був уміщений у додатки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Зміст “понять”, “категорій”, “термінів” та різні підходи до їх тлумачення

Вивчення понять є важливою частиною шкільної освіти. Вони формують у дітей розуміння різноманітних законів і закономірностей історичного процесу. В контексті сучасних реформ освіти доцільно звернути увагу на дану частину педагогіки, оскільки молодим історикам слід розуміти основні визначення і характеристики понять, як елемента навчального процесу.

У “Філософському енциклопедичному словнику” ми знайшли декілька пояснень “поняття”: “1) Спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об’єктів. 2) Форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об’єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки” [62, с. 497].

Поняття є усним та абстрактним. Формою вираження понять завжди є мова, котра має роль як джерела понять, так і способу їх зберігання. Більше того, всі слова завжди є поняттями, значну частину яких людина використовує несвідомо.

Існують різні види понять. Для зручності їх було поділено на чотири групи, які зазначив у своїй праці А. Конверський. Він поділив їх: “за кількістю елементів обсягу; за характером елементів обсягу; за типом елементів обсягу; за характером ознак, що складають зміст поняття” [27, с. 147].

Перша група ділиться на пусті та непусті поняття. До першої - входять ті поняття, які не мають жодного змісту або якщо в ньому йдеться про те, що не існує в реальності. Пустими вони можуть ставати також у тому випадку, якщо порушується логіка викладу. Непусті — це всі поняття, що позначають те, що реально існує. Слід сказати, що вони в свою чергу

поділяються на одиночні, тобто ті, які у своєму змісті характеризують один предмет чи явище і загальні, які охоплюють їх групи.

За характером елементів обсягу також виділяють збірні, тобто ті, що узагальнюють групи різноманітних понять. Вони можуть бути як одиничними, так і загальними. Це пов'язано з тим, що всі види є взаємозалежними одне від одного. Саме тому, іноді буває складно визначити до якої групи відноситься те чи інше поняття.

За типом елементів обсягу виділяються конкретні та абстрактні поняття. До першої групи відносяться ті поняття, які безпосередньо існують в реальності. Іншими словами це певні фізичні об'єкти. До абстрактних відносяться форми мислення щодо певних ознак предмета, відношення між предметами, психічні особливості певної особистості.

За характером ознак, що складають зміст понять, існує поділ на: позитивні, негативні, співвідносні та безвідносні. Зазначимо те, що дана група найбільша за кількістю рівнозначних груп. Позитивними називають ті поняття, що складаються з позитивних ознак або у самій назві є вказівка на певний предмет. Наприклад: старанність, везіння, історична відповідність та багато чого іншого. Негативними називаються поняття у тому випадку, якщо поняття в собі містить негативні ознаки або немає у назві вказівки на певний предмет, наприклад, історична невідповідність, невезіння і так далі.

Співвідносними називають поняття, які є парними і не існують самостійно. При тому вони втрачають свій сенс, якщо розділити їх із їхньою невід'ємною частиною. Наприклад, існують такі взаємозалежності сюзерен — васал, початок — кінець і т. п.. Безвідносними є поняття, що є повністю автономними. Іншими словами, вони існують незалежно від контексту певної ситуації.

Поняття взаємопов'язані з категоріями. У деяких філософських дослідженнях вони розглядаються як одне ціле. Але подібна думка не є в повній мірі вірною. Незважаючи на існуючий взаємозв'язок, поняття і категорії розглядати як синоніми не можна. Лисий В. писав: “Філософською

наукою, яка досліджує поняттєвий зміст категорій мислення є логіка (як діалектика, тобто в гегелівській термінології логіка спекулятивна)” [29, с. 25]. Однозначного визначення терміну “категорія” в “Логіці” не існує, незважаючи на велику кількість різноманітних досліджень. Це пов'язано з тим, що його суть змінюється залежно від того, в якому контексті розглядається поняття категорії.

Загалом можна сказати те, що вони є проявом людського мислення, що має ряд ознак, яким вони повинні відповідати. Категорії завжди мають логічну структуру. Вони завжди безпосередньо відображають. Категорії завжди являються системами, а також мають в собі велику кількість різноманітних характеристик, котрі разом становлять їхню суть.

Наприклад, за категоріями яскравості можна поділити кольори на яскраві та тьмяні. Проте представлений приклад скоріше являється категоризацією, яка в тім близька до них за суттю. Вона полягає у створенні систем знань для подальшого їх використання. Іншими словами, категоризація - це процес, натомість категорії являється його результат. Проте їх взаємозв'язок не настільки простий. Процес категоризації не завжди створює нові категорії, часто він працює з уже існуючими, що сильно на нього впливає.

Як ми можемо бачити, категорії мають багато спільного з поняттями, вони обоє являються логічними по структурі, мають у своїй основі реальні явища, вони обоє є проявом людського мислення. Проте відмінності між ними також існують. Наприклад, поняття хоч і відображають реальність, але роблять це опосередковано. Категорії ж навпаки відображають її безпосередньо. Крім того, поняття бувають і одиночними. Це не характерно для категорій, які завжди існують у системі.

Проте бувають випадки, коли вони дійсно можуть замінювати одне одного. Так Лисий В. говорив, що: “... будь-яка категорія стає поняттям, якщо від неї відокремити членування і синтезування дійсності... . І навпаки, будь-яке поняття стає категорією, якщо до нього приєднати цю функцію.” [29, с.

25]. Іншими словами, категорії мають ширший зміст, поняття у свою чергу більш конкретні. Але також між ними є велика кількість спільних ознак та тісний взаємозв'язок.

В свою чергу, категоріальний апарат - це система понять, категорій, термінів та їх взаємозв'язків, яка використовується для опису, аналізу та розуміння певної наукової галузі або предметної області. Категоріальний апарат допомагає структурувати та узагальнювати знання в цій галузі, а також сприяє точному та системному вивченню явищ і процесів.

У наукових дисциплінах, таких як історія, філософія, соціологія, математика, медицина, інженерія та інших, категоріальний апарат включає в себе специфічні поняття, терміни, теоретичні моделі та методологію дослідження. Він допомагає науковцям уніфікувати та систематизувати свої знання, а також сприяє обміну інформацією та розвитку наукової спільноти.

Категоріальний апарат є важливою складовою будь-якої наукової галузі, оскільки він дозволяє створити загальноприйнятні терміни та поняття, які мають однакове розуміння серед учених і дослідників, сприяючи таким чином розвитку наукового знання.

Він визначає обсяг та структуру знань в конкретній галузі, роблячи їх більш доступними та організованими для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться цією галуззю знань. Основні функції категоріального апарату включають створення і визначення основних понять та термінів, уніфікацію та стандартизацію мови, систематизацію та організацію знань, а також спрощення обміну інформацією та співпрацю між науковцями.

Також категоріальний апарат може розвиватися з часом, враховуючи нові дослідження та відкриття в галузі. Він допомагає науковому співтовариству краще розуміти й аналізувати складні явища, процеси та взаємозв'язки у вибраній науковій області, сприяючи тим самим розвитку науки та розширенню знань.

У контексті методики навчання його використовується для структурування та організації навчального матеріалу, а також для

полегшення розуміння та сприйняття учнями певних концепцій та понять. Категоріальний апарат у методиці навчання має наступні функції. Вчитель використовує категоріальний апарат для поділу навчального матеріалу на окремі блоки або категорії, що допомагає учням краще розуміти логіку та послідовність вивчення предмету. Важливо використовувати однакові та зрозумілі терміни та поняття, щоб уникнути плутанини та недорозумінь серед учнів. Категоріальний апарат допомагає стандартизувати мову та термінологію. Використання категоріального апарату дає можливість учням порівнювати різні концепції та поняття, розуміти їх відмінності та спільні риси, а також аналізувати взаємозв'язки між ними. Категоріальний апарат допомагає створити логічну систему знань, де кожне поняття або категорія має своє значення.

Лісова С. зазначала, що: “Системний підхід спонукає до реалізації принципу єдності педагогічної теорії, експерименту й практики.” [30, с. 160]. На нього спираються вчителі під час створення понятійної системи. Зазначимо, що її побудова в рамках сучасної освіти є однією з головних цілей навчання в школі.

Застосування категорій та понять у навчальній діяльності відбувається за рахунок використання системного підходу. Це напрям методології сутність якого полягає в упорядкуванні навчальних матеріалів. Він характеризується цілісністю, структурованістю та тісним внутрішнім взаємозв'язком. Даний підхід є загальнозживаним для різних видів педагогічної діяльності.

Понятійна система — це нагромадження певних суджень, поглядів, переконань та тверджень, котра має чітку і зрозумілу структуру. Її формування відбувається заради запам'ятовування і подальшого використання певної інформації. Понятійні системи можуть бути як загальноосвітніми, так й існувати у рамках конкретного предмету. Дане визначення є авторським і було створено з огляду на всю опрацьовану літературу для пояснення даного терміну в контексті проведеного дослідження. Також було створене ще одне визначення. Понятійна система — це група узагальнених поглядів у

свідомості у вигляді найпростіших форм людського мислення [5, с. 22].

Її створення є важливим завданням шкільної діяльності як учнів, так і вчителів. Саме понятійні системи допомагають структурувати наявні знання та уявлення, що дозволяє ефективно використовувати їх у подальшому. Вони можуть формуватися у різні способи. Але більшість з них є досить простими і проводяться за хронологічним, проблемним або проблемно-хронологічним принципом. Перелік понять, котрі у процесі навчання учні повинні вивчити, вміщено у навчальній програмі.

У сучасній вітчизняній педагогіці виділяється спеціальний урок, основною метою якого є створення системи понять. Він відноситься до класифікації за дидактичною метою [26] і має назву урок узагальнення та систематизації знань. Його особливості дають йому багато переваг у плані створення понятійних систем, а також їхню корекцію. Всі методи, що використовуються під час його проходження направлені саме на це завдання.

Також урок узагальнення та систематизації знань застосовують для повторення та закріплення того матеріалу, що учні вивчали протягом певного часу. На ньому учні можуть застосувати свої знання до різних проблем, що дозволяє посилити їх матеріальні та практичні навички. Також даний тип уроку допомагає учням розв'язувати проблеми та удосконалювати їх навички роботи з поняттями. Як правило, його використання дозволяє закріпити вивчені знання з певної об'ємної теми.

Формування понятійних систем відбувається не тільки на уроці узагальнення та систематизації знань. Це постійний процес, котрий відбувається на уроках безперервно, хоч і має деякі відмінності у своєму переході. Також слід пам'ятати, що класифікація типів уроку, що орієнтується на дидактичну мету та місце в загальній системі уроків є не єдиною в педагогічній науці. В інших також приділяється увага їх створенню.

Основою будь-яких понять є уявлення. Вони формують у свідомості неповторне для кожної особистості відображення дійсності. У психолого-педагогічному плані, його не можна назвати об'єктивним, проте, якщо

отримані знання можна застосовувати на практиці, досягаючи поставлених цілей, у рамках сучасної системи освіти прийнято вважати, що засвоєння матеріалу відбулося успішно.

Швидкість та особливості формування понять залежать від віку. Наприклад, у дітей молодшого шкільного віку їх поява прямо пов'язана із впливом дорослих. Особливо сильний вплив має вчитель, оскільки шкільна діяльність стає провідною в їхньому житті. Прокопчук В. зазначала, що: “...вчитель історії не повинен схилитися до примітивного рівня викладання або нав'язувати власну точку зору” [44, с. 156].

Формування понять у різних вікових групах є важливим аспектом методики навчання. Відповідно до вікових особливостей учнів, підхід до формування понять може змінюватися, і вчителю важливо враховувати ці особливості для ефективного навчання. Ось основні аспекти формування понять у різних вікових групах:

Дошкільний вік (3-6 років). У цьому віці діти починають формувати базові уявлення про світ навколо себе. Поняття повинні бути простими та конкретними, відповідати досвіду дитини. Використовуються ігрові методи навчання та навчальні ігри для закріплення понять.

Молодший шкільний вік (6-10 років). Учні починають активно вивчати основні предмети, включаючи історію. Поняття повинні бути доступними та легкими для сприйняття. Важливо використовувати ілюстрації, візуальні матеріали та живі історичні приклади.

Середній шкільний вік (11-14 років). У цьому віці учні вже можуть розуміти більш складні поняття та абстракції. Важливо збагачувати їхні поняття новими відомостями та докладати зусиль для розвитку аналітичних навичок. Діалог та обговорення історичних подій сприяють глибшому розумінню.

Старший шкільний вік (15-18 років). У цьому віці учні можуть розглядати більш складні та контекстуалізовані поняття. Важливо стимулювати критичне мислення та здатність аналізувати різні погляди та

джерела інформації. Дослідницький підхід до формування понять може бути корисним.

Загалом, при формуванні понять у різних вікових групах важливо бути чутливим до потреб та можливостей учнів, користуватися різноманітними методами навчання та надавати можливість учням самостійно досліджувати та вивчати історію. В учнів 10-11 класу, зважаючи та досить значний період навчання, загальні уявлення, та інтереси є стабільними.

Більше того, шкільна діяльність хоч і продовжує мати на них значний вплив, але їх інтереси, як правило, схилиються до взаємодії з однолітками. Це потрібно враховувати учителю для ефективної організації навчального процесу. Вивчення нових понять може впливати на учнівські уявлення. Також це можна використовувати для покращення ефективності навчання. Якщо вчителю вдалося знайти важелі впливу що з урахування інтересів учня йому вдалося значно порахити рівень їх зацікавленості під час вивчення понять.

Вчителям на уроках історії необхідно звертати увагу саме на суттєві ознаки. Це пов'язано як з обмеженістю урочного часу, так із тим, щоб не перевантажувати пам'ять учнів. Проте суттєвість тих чи інших ознак іноді може змінюватися. Наприклад, з допомогою залучення особистого досвіду учнів, можна перетворити несуттєві ознаки певного поняття на суттєві, що допоможе їм краще запам'ятати матеріал. Проте таке можна зробити не завжди.

Повертаючись до поняття обсягу, слід сказати, що він залежить від того наскільки питання є загальним та обширним. Наприклад, поняття пістолет може вживатися як до певної одиниці вогнепальної зброї, так і до позначення їх різновиду. Напрочут револьвер є більш вузьким, хоч і прямо пов'язаним із попереднім. Варто зазначити те, що обсяг певного поняття залежить від контексту певної навчальної ситуації.

Важливою характеристикою понять в загальнопедагогічному

розумінні, є процес їх формування. У своїй статті Терно С. зазначав, що: “Формування понять може здійснюватись кількома способами: завдяки переходу на інші ступені організації, коли раніше розглянуті сукупності стають частиною більш широкого цілого...; у формі зміни принципу організації, коли координація (поєднання елементів у середині певної структури) змінюється субординацією (підпорядкуванням) або навпаки...; шляхом перецентрування тобто набування якості суттєвих особливостей тими елементами, що були другорядними і навпаки” [57, с. 21].

Іншими словами як перший варіант формування понять в учнів, Терно С. пропонує застосовувати індукцію, тобто метод переходу від конкретних фактів до більш обширного і загального. Другим способом є застосування дедуктивно-індуктивного методу. В його рамках цілком доцільно стимулювати самоопрацювання матеріалу. Третій спосіб дещо схожий на попередній, його суть зводиться до того, що учням потрібно постійно нагадувати матеріал, що сприяє закріпленню.

Звернімо увагу на те, що формування понять являє собою відображення навчального процесу в школі. Це не є простим збігом, оскільки засвоєння нових знань відбувається завдяки поступовому вивченню понять, котрі учні засвоюють на уроках. Варто зазначити, що в кожній окремій дитини формується дещо відмінне їх розуміння, що пов'язано з наявним рівнем знань, швидкістю запам'ятовування та розуміння поданого матеріалу певним учнем.

Слід сказати, що поняття та терміни часто плупають між собою. На це є свої об'єктивні причини. Звісно термін та поняття є нерозривно пов'язаними між собою, в деяких ситуаціях їх можна використовувати як взаємозамінні одиниці. Проте насправді вони не є абсолютно ідентичними у своїй суті, що обумовлює особливості їх використання.

На відміну від поняття в науковій літературі з приводу того, що таке термін існує певна однотайність. Наприклад, у Філософському енциклопедичному словнику зазначено: “Термін (від лат. terminus - межа,

кордон, кінець) - слово або словосполучення, яке позначає поняття, що використовується в певній галузі знання з максимально точним смисловим визначенням” [62, с. 636].

Ми можемо бачити те, що терміни є більш вузькою одиницею понять. При тому він є більш точним за своїм значенням і суттю. Слід також зазначити те, що як терміни можуть формувати поняття за рахунок накопичення в учнів різних фактів так і з понять можуть створюватися терміни. Другий спосіб є більш затратним у плані часу та навчальних зусиль. Це з одного боку створює певні вікові обмеження для даного методу роботи, проте з іншого - є дуже важливим для формування інтелектуальних можливостей учнів.

Робота з поняттями та їх формування відбувається за допомогою груп спеціальних педагогічних методів. У сучасній науковій літературі їх називають технологіями навчання. Незважаючи на певну схожість, не варто плутати це поняття з освітніми та педагогічними технологіями. Всі вони хоч і позначають схожі явища, але вони не є повністю взаємозамінними.

Так Голубнича Л. у своїй праці зазначає те, що технологія навчання “...відображає шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмета, теми, питання; потребує спеціальної організації навчального змісту, адекватних йому форм і методів навчання” [14, с. 17]. Натомість, освітні та педагогічні технології - це певні загальні засади розвитку навчально-виховного процесу. Варто зазначити, що вони відносяться один до одного як ціле до частини. Проте нерідко ці три поняття використовують як взаємозамінні синоніми.

Отже, терміни поняття, категорії та терміни виграють важливу роль у мові науки та філософії, їх використання спрямоване на вираження різних аспектів мислення та аналізу. Розглянемо їх тлумачення та підходи до визначення. Поняття визначається як узагальнене уявлення, що включає сутність та спільні ознаки об'єктів чи явищ. Філософські підходить як основна одиниця мислення, а в науці використовується для класифікації та

узагальнення знань. Категорії визначаються як основні поняття, які використовуються для класифікації та визначення об'єктів. У філософії це універсальні ідеї, а в науці — основні концепції для організації знань. Терміни позначають слова чи словосполучення для вираження конкретних понять чи явищ. Їх використання в науці спрямоване на точне ідентифікування та комунікацію. Розуміння цих термінів та їх використання залежить від конкретного контексту — філософського, лінгвістичного чи наукового.

Розрізняючи поняття в широкому і вузькому розумінні, окремо виділяють наукові поняття. Перші формалізовано виокремлюють загальні ознаки предметів та універсальних явищ, закріплюючи їх у словах, часто відносячи їх до категорій. Поняття в вузькому розумінні відносяться до конкретної наукової галузі, чітко визначаючи основні ознаки предмету, явища, процесу чи об'єкту. Наукові поняття відображають суттєві та необхідні ознаки окремого предмета, об'єкту, явища або процесу, і виражаються в наукових термінах, які можуть бути словами або формулами [11].

Кожне поняття має свій обсяг і зміст. Його зміст означає сукупність існуючих ознак предметів, які відображаються в цьому понятті, утворюючи низку властивостей, які об'єднують множину предметів в одне ціле. Обсяг поняття представляє собою сукупність предметів чи явищ, які можуть бути розглянуті у межах даного поняття. Наприклад, обсяг поняття дерево включає всі предмети, які входять у це поняття, тобто всі дерева; обсяг поняття держава охоплює всі держави; обсяг поняття крадіжка включає всі злочини, які мають ознаки цього поняття, і так далі.

Одже поняття терміни та категорії є тісно пов'язані одне з одним. Всі вони є важливими у навчальному процесі. Саме на основі понять відбувається формування уявлень учнів про певні явища навколишнього світу. Категорії, в свою чергу, дозволяють систематизувати отримані знання за спільними ознаками. Терміни забезпечують коротке їх висловлювати

висловлення понять. Власне на уроці історії вони використовуються як метод їх вираження. Тому для ефективного навчання в школі терміни, поняття та категорії потрібно використовувати в комплексі для досягнення максимального результату.

1.2. Історичні поняття та їх класифікація

Історичні поняття - це рефлексія історичних подій, явищ і процесів у їхніх основних зв'язках і взаємозв'язках. Залежно від змісту історичного матеріалу вирізняють наступні види понять [16]: економічні поняття. Вони включають такі аспекти, як кочовий спосіб життя та багатопільна система землеробства. Суспільні поняття. Ці поняття стосуються селянських повинностей і власності на землю, включаючи вотчину. Політичні поняття. Тут важливі аспекти політичної роздробленості і характеристики середньовічних державних утворень. Духовно-культурні поняття. Ці поняття відносяться до релігійних та культурних аспектів, таких як православна віра.

За ступенем узагальнення виділяють наступні різновиди понять. Частково-історичні поняття. Сюди входять поняття, які стосуються конкретних постатей чи подій, такі як бояри, князь. Загальноісторичні поняття. Ці поняття визначають більш загальні аспекти історії, такі як Середньовіччя чи народні виступи. Соціологічні поняття. Сюди включаються поняття, які дозволяють аналізувати суспільні структури та стан, такі як народність чи суспільний стан.

У методиці навчання історичне поняття є ключовим елементом для розуміння та вивчення історії. Воно представляє собою абстрактний і узагальнений термін, який використовується для позначення певного історичного феномену, події, явища, процесу або концепції. Історичні поняття є невід'ємною частиною категоріального апарату в історії, які допомагають структурувати та розуміти події минулого.

Історичні поняття в методиці навчання мають свою власну характеристику що включає ряд специфічних ознак [4, с.56]. Історичне поняття включати в себе усі важливі та суттєві аспекти конкретного

історичного явища або події, узагальнюючи їх для кращого розуміння. Воно допомагає учням розглядати історичні події в контексті системи Історичне поняття повинне враховувати контекст, в якому подія або явище відбулися, та враховує вплив історичних умов на них. Історичне поняття має бути визначене чітко та однозначно, щоб уникнути недорозуміння.

Використання історичних понять в методиці навчання сприяє кращому розумінню історії, розвиває аналітичні та критичні навички учнів, а також допомагає їм збагачувати свій історичний досвід та розширювати знання про минуле.

У існують два основні шляхи формування понять. Перший — це індуктивний підхід. Включає у себе процес створення цілісного уявлення про явище на основі окремих фактів. Він передбачає визначення суттєвих ознак цього явища, побудову відповідного поняття та розвиток вміння застосовувати це поняття. Другий — дедуктивний підхід. В цьому підході виділяють суттєві ознаки явища на основі його загальної картини. Потім вивчені поняття використовуються для аналізу конкретних ситуацій та явищ. Обидва ці підходи мають важливе значення у процесі формування історичних понять та їх подальшого використання в освітньому процесі.

Як відомо, термінологічна база є невід'ємною складовою будь-якої наукової галузі, включаючи історію. Без належних понять неможливо відобразити існуючі закономірності в історичних процесах і розкрити їх об'єктивні взаємозв'язки. Також, поняття відіграють ключову роль у формуванні наукового світогляду, розвитку учнів та спрямуванні їх на шлях до розуміння провідних концепцій у галузі історії. Формування понять та уявлень в учнів вважається однією з найважливіших цілей шкільної освіти.

Психологи розглядають поняття як форму мислення, основну логічну “клітину пізнання”, а процес їх формування розглядають як еволюцію мислення, як перехід від неповних, безсистемних знань до більш повних і глибоких. З педагогічної точки зору, поняття можна розглядати як одну з форм мислення, в якій відображаються загальні та суттєві властивості

предметів та явищ об'єктивної реальності, а також їх загальні взаємозв'язки у вигляді системи ознак. На нашу думку необхідно підкреслити, що формування понять є складним і багатоетапним процесом, який включає в себе важливі етапи, такі як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення та логічні висновки.

У сучасній методичній літературі виділяються наступні етапи формування понять: створення цілісної картини історичного явища, виділення його історичних ознак, повідомлення поняття, вивчення поняття, вправи на використання поняття, перехід до вивчення нових понять. Учні можуть стикатися з труднощами, такими як невміння виділити всі ознаки поняття, невміння відокремити суттєві ознаки від менш суттєвих та тенденція до узагальнення на основі неповних ознак.

Ефективність формування понять пов'язана з розглядом ролі уявлень та типових образів, введенням термінів та їх ознак, теоретичним узагальненням на основі фактів, розумінням змісту програми і курсів історії, введенням понять у зв'язку з вже відомими, повторенням складних понять та активною самостійною діяльністю учнів.

В сучасних навчальних програмах з історії, включається список основних історичних понять які є обов'язковими для вивчення. Їх опрацювання допомагає виділити зміст навчання у школі, визначити його ідейно-теоретичну основу, а також спрямувати аналіз та узагальнення конкретного історичного матеріалу.

Вибір понять для програми [34] був зумовлений навчальними цілями, принципами структурування логікою, необхідністю встановлення зв'язків як всередині предмету, а також врахуванням вікових особливостей учнів і рівнем їх розвитку. Зміст понять, що передбачені програмою, розкривається по мірі вивчення навчального матеріалу.

Але одним із типових недоліків підручників з історії є недостатність, а часом навіть відсутність методичних рекомендацій та дидактичних основ для засвоєння цих понять. Тому вони часто не допомагають учням засвоювати

наукові терміни, або ж ігнорують цей процес. Багато з них мають лише короткий словник термінів, або зміст багатьох термінів і понять розкривається лише в тексті (у дужках). Інколи автори підручників навіть не виділяють основні поняття, і не розкривають всі поняття, що передбачені програмою [45].

Особливості понять на конкретному уроці залежить від того чи є предмет гуманітарним, чи він відноситься до точних наук. Очевидно, що в першій групі кількість загальних понять буде вищою. Проте дане твердження не завжди вірне, оскільки все залежить від специфіки уроку. Слід сказати те, що існує спеціалізація понять залежно від предмету. Наприклад, існують математичні, географічні, історичні поняття та багато інших. У середині них теж є свої власні класифікації.

Була створена велика кількість класифікацій історичних понять. Кожна з них з'являлася в різний період під віянням різних історичних та педагогічних наукових шкіл. Наприклад, Терно С. згадує, що існує поділ за ступенем узагальненості, а саме: соціологічні, які узагальнюють зв'язки і закономірності історичного процесу; загальноісторичні тобто факти, що відносяться до певної епохи; окремо історичні, що узагальнюють історію окремої країни. [54] Також він згадував, що існують класифікації за “співвідношенням одиничного, особливого та загального в історії” [54, с. 24], а також “за сферами життєдіяльності в суспільстві” [54, с. 24].

Історичні поняття також класифікують за своїм змістом. Історико-економічні – розкривають все, що пов'язано з господарською діяльністю, торгівлею різних історичних періодів, а формою експлуатації людської праці. Соціально-політичні — відображають соціальні, міждержавні, міжетнічні відносини в певний період часу, а також поняття, що притаманні певному державному апарату та устрою. Військово-історичні — розкривають боротьбу в суспільстві чи між державами. Історико-географічні — представлені різноманітними топонімами торговельними шляхами, назвами населених пунктів, картами та іншим. Культурно-історичні — поняття що

характеризують специфіку культурного розвитку в суспільстві в рамках певних хронологічних меж. Ідеологічні — що вміщують різноманітні поняття про ідеології різних країн, їх релігію та інше. Та морально-історичні, які відображають поняття моралі в історії.

Значення побудови чітких систем історичних понять в учнів старших класів у часи повномасштабного російського вторгнення значно зросла. Це пов'язано з необхідністю формування патріотизму, уміння аналізувати інформацію та протистояти пропаганді. У Методичних рекомендаціях щодо викладання історії, основ правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році зазначено, що: “Важливим є формування в учнівства чіткої понятійної системи, що не дозволить ворожій пропаганді підмінювати поняття та маніпулювати свідомістю” [32].

Реалізація цього завдання відбувається завдяки вивченню та формуванню різноманітних історичних фактів. Історичні поняття, котрі формуються у цьому процесі, мають свої особливості. Вони пов'язані із специфікою данного предмету. Мається на увазі те, що історичні поняття здебільшого абстрактними. Крім того, в певній мірі, допускаються альтернативні погляди на певні події.

Проте не кожне поняття на уроках історії є історичним. Використовується також велика кількість міждисциплінарних та загальнонаукових понять. Різниця між ними полягає в тому, що перші існують в рамках певної групи навчальних предметів. Натомість, загальнонаукові поняття можуть існувати та застосовуватися практично у всіх сферах шкільної та позашкільної освітньої діяльності.

Терно С. зазначав, що “Опанування історичних понять означає засвоєння учнями, специфічних ознак історичних фактів відображення в їх свідомості історичних подій та явищ у найбільш сутєвих зв'язках” [52, с. 36.]. Слід сказати, що їх цінність не обмежується отриманням знань з переходу певних історичних подій. Саме завдяки історичним поняттям формується

світобачення, розвивається патріотизм, та усвідомлення учнем себе як частини нації.

Зазначимо, що перед вивченням на уроках певної інформації, вона повинна пройти ряд перевірок. Прокопчук В. в своїй статті зазначала те, що: “Основними критеріями відбору фактів для вивчення на уроках історії є наукова правдивість, достовірність, конкретність та образність, а також певний рівень емоціонального сприйняття” [44, с. 157]. Якщо дані вимоги не дотримуються, сформовані поняття будуть фіктивними.

Зважаючи на те що нині існує велика кількості фейкової інформації, вірогідність формування неправильних уявлень з приводу певної події значно зростає. Це є шкідливим для розвитку компетентностей учнів, адже фіктивні факти перешкоджають появі дійсно важливих знань. В свою чергу це може спричинити формування невірних уявлень про світ, які не приносять жодної користі для учнів у реальному житті.

Одже, історичні поняття — це спеціальна група понять, що застосовуються в школі на уроках історії. Вони дозволяють учням досягнути події минулого, зрозуміти контекст подій та розвинути різноманітні компетентності. Не кожне поняття на уроці історії є історичним. Часто застосовуються також міждисциплінарні або загальнонаукові. Перелік історичних понять, що є обов'язковими для вивчення, вміщено в навчальній програмі [34].

Слід зазначити, що на сучасному етапі активно розглядаються нові підходи до вивчення історії України. В їх контексті змінюються також особливості застосування історичних понять. Перетворення пов'язані як із прагненням проводити освітні реформи для відповідності європейським стандартам освіти, так із впливом російсько-української війни.

Саме після початку війни у 2014 році та окупації частини української території, в нових шкільних підручниках [37, 48] починає більш детально приділятися увага вивченню історії Кримського півострову. Подібна тенденція також прослідковується у методичних рекомендаціях щодо

викладання історії, [20, 31] та навчальній програмі [34], що були створені після 24 лютого 2022 року.

Для підтвердження ми наведемо цитату з Методичних рекомендацій щодо викладання історії “... за умов протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, особливе значення має збереження та розвиток української історичної освіти та подальше формування в української учнівської молоді патріотизму, усвідомлення загальнолюдських цінностей та несприйняття імперської і шовіністичної ідеології” [32]. Для виконання цього завдання було збільшено кількість історичних понять, що повинні опрацьовуватися під час вивчення теми Української революції 1917-1921 рр.. Слід сказати, що нині її вивченню приділяється значна увага, зважаючи на можливість проведення історичних паралелей із сучасними подіями.

Якщо говорити про зміни в освіті, слід виділити курс на об'єднання вивчення історії України та всесвітньої. Цей процес має назву інтеграція. Дана реформа освіти проводиться з огляду на досвід більшості європейських країн. Згідно нього, історія певної країни повинна розглядатися в контексті усієї всесвітньої історії того періоду.

Викликання даної ідеї пов'язано з твердженням, що неможливо в повній мірі збагнути певні події не зрозумівши загального контексту подій. Особливо це актуально під час вивчення історії нового та новітнього часу з огляду на збільшення взаємовпливу країн через початок процесу світової глобалізації. Тобто країни вже не могли існувати повністю в ізоляції.

Процес поступового переходу на інтегровані курси проводиться у рамках введення в дію концепції нової української школи. Незважаючи на те, що на даний момент вона діє тільки до 6 класу, підготовка до її впровадження активно проходить і в класах старшої ланки. Втім, незважаючи на визначення загального напрямку розвитку української шкільної освіти, питання впровадження інтеграції в сучасних умовах продовжує залишатися дискусійним. Особливо палкі дискусії виникають у питанні процесу об'єднання предметів гуманітарного циклу.

У подібного підходу до вивчення шкільних предметів є як свої переваги, так і недоліки. Прибічники концепції до переваг відносять можливість розгляду історичного процесу в цілому. Це повинно покращити рівень хронологічної компетентності учнів, навчить їх бачити контекст подій та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Також вони заявляють, що процес інтеграції повинен зменшити рівень завантаженості учнів навчальним матеріалом, що полегшить їм процес навчання.

У контексті вивчення історичних понять у школі, інтеграція може позитивно вплинути на якість роботи з ними, у зв'язку з їх комплексним вивченням. Також, завдяки орієнтації на інтереси та потреби учнів у них збільшиться цікавість до предмету, що вивчається. Це повинно мати позитивні наслідки на рівень успішності.

Втім, є і критики процесу інтеграції. Головними їх аргументами є недостатня кількість методичних матеріалів та неготовність педагогів. Слід зазначити, що дані проблеми нині активно вирішуються. Випускаються нові підручники для учнів та методичні посібники та рекомендації для вчителів, які в свою чергу, за сприяння Міністерства освіти та шкільної адміністрації активно проходять курси підвищення кваліфікації. Завдяки різноманітним електронним ресурсам це стає можливим незважаючи на сучасні реалії. Але через відсутність належного фінансування освіти, цей процес інтеграції значно затримується.

Вони заявляють, що “пропозиція до інтеграції кількох предметів гуманітарного циклу не вирішує жодних проблем організації шкільної освіти, не веде до розвантаження навчального процесу у школі” [3]. Цю проблему можна вирішити з допомогою спрощення вимог навчальної програми. Наприклад, це можна зробити за рахунок зменшення кількості обов'язкових для вивчення історичних понять. Але в цьому процесі необхідно дотримуватися балансу. Не слід надто спрощувати програму, оскільки наслідком цього буде зменшення реальних знань учнів.

У підсумках варто зазначити те, що історичні поняття складають

основу історичних знань учнів. Учителям слід приділяти особливу увагу їх вивченню та систематизації у процесі шкільної діяльності. Нині активно розвивається концепція інтегрованості історичних курсів, у контексті якої змінюються особливості роботи з поняттями. Незважаючи на деякі проблеми ідеї інтеграції, її впровадження разом із відповідними змінами в програмі, повинно позитивно вплинути на навчальний процес у цілому.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІСТОРИЧНИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ 10-ГО КЛАСУ

2.1. Методи та прийоми роботи з історичними поняттями на уроках історії

Існує велика кількість методів та прийомів для роботи з поняттями. Вони бувають як загальнопедагогічні, так і ті, що застосовуються в рамках певної групи предметів. Методи роботи з поняттями, як правило, направлені на їх запам'ятовування чи пригадування. Слід сказати, що іноді їх називають прийомами, хоч це є і не зовсім вірний термін.

Серед загальних методів роботи з поняттями можна виділити формалізацію. Її використовують для визначення властивостей та характеристик певного поняття, створення правильної його структури. Це відбувається завдяки відображенню невідомого поняття у знайомій для учня формі, яка має логічну структуру. Формалізація є незамінною для пояснення складного матеріалу. Крім того, формалізація — це “... метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі” [7, с. 46]. Хоч даний метод є поширеним для роботи з поняттями, але найчастіше цей термін використовується у правових дисциплінах.

Наступним методом роботи є абстракція. Даний метод використовують для того, щоб виділити найголовніші особливості певного поняття. Іншими словами він узагальнює ключові якості без урахування другорядних. Слід зазначити те, що даний термін і його загальне визначення походить із програмування, та немає нічого спільного з одноіменним художнім напрямком.

Для повного розуміння поняття потрібно використовувати методи аналізу та синтезу. Перший з них дозволяє розділити наявну інформацію на частини і дізнатися її внутрішні взаємозв'язки. У свою чергу синтез допомагає об'єднати всі частини в одне ціле. Також часто використовується метод систематизації. Її використання дозволяє виділити важливі характеристики поняття та побудувати логічну послідовність наявних

матеріалів.

Методи індукції та дедукції досить часто використовуються як для створення у свідомості учнів нових понять, так і для розвитку вже існуючих. Суть першого полягає в тому, щоб на основі окремих фактів учні могли зробити певний висновок. Напротивагу індукції, дедукція дозволяє виводити певні конкретні висновки на основі загальної інформації. Як ми можемо бачити дані методи є протилежними одне одному. Втім, їхня ефективність розкривається в повній мірі саме за допомогою комбінованого використання.

Слід пам'ятати, що названі методи відносяться до загальнонаукових, які застосовуються під час теоретичних досліджень. Іншими словами вони використовуються не тільки для роботи з поняттями. Проте існують і більш спеціалізовані методи, методики та прийоми, що застосовуються на уроках історії.

Серед них ми виділили “розгалужене поняття”. Для реалізації даного підходу необхідно надати учням загальну інформацію про певне поняття, котре перед тим було поділено на частини для того, щоб в результаті зробити так, щоб учні зрозуміли його значення. Метод може використовуватися як для формування понять, так і для перевірки їх засвоєності. Його застосування вимагає досить високого рівня знань учнів. Особливістю даного методу є складність реалізації у реальних умовах сучасної школи. Зазначимо, що розгалужені поняття близькі до індукції та дедукції.

Метод аналізу текстів є дуже поширеним на уроках історії. Він відбувається таким чином: учням пропонують прочитати текст, який містить певні поняття, та перевірити наскільки добре вони зрозуміли їх значення. Прикладом аналізу текстів може бути робота з різноманітними джерелами, хоча його можна виділити також як і окремий метод. Він є незамінним для формування історичних понять.

Гіренко Н. у своїй статті зазначав що: “...робота над друкованими текстами може бути одним із засобів активізації пізнавальної діяльності учнів” [11, с. 86]. Тобто даний метод може застосовуватися для досягнення

великої кількості педагогічних завдань і є незамінний для якісного вивчення історії. Для забезпечення кращої ефективності можна комбінувати з іншими методами.

Наступний метод про який слід поговорити має назву розв'язання проблем. У сучасній педагогіці він викорисовується досить часто з огляду на прийняття концепції проблемного навчання в освіті. Реалізація даного методу відбувається так: учням пропонується проблема або задача, яка дозволяє дослідити історичні поняття та зробити відповідні рішення. Розв'язання проблеми доцільно використовувати для закріплення вивченої інформації. Недоліком являється неможливість використання цього методу без певної бази знань в учнів.

Особливе місце займає метод “симуляції”. Він є однією із форм ігрових методів, які стали дуже популярні останнім часом. Суть “симуляції” полягає в тому, щоб відтворити з учнями певні події чи ситуації, що пов'язані з поняттям, що вивчаються в даний момент, щоб допомогти здобувачам освіти зрозуміти їх значення. Є три фактори, що можуть ускладнити застосування даного методу. По-перше, він вимагає багато часу на підготовку і проведення. По-друге, учні можуть “загратися” і відволіктися від теми уроку. По-третє, його не можна реалізувати самостійно без достатньої кількості учасників.

Метод роботи з візуальними матеріалами є дуже поширений на уроках історії. Він застосовується для ілюстрації під час роботи з певними поняттями. Під візуальними матеріалами маються на увазі різноманітні зображення, мапи, таблиці, схеми і т. д.. Даний метод є допоміжним тобто його використовують разом з іншими методами для покращення рівня ефективності запам'ятовування.

Прокопчук В. зазначала, що “Використання ... наочності, включаючи комп'ютерні технології, а також усний опис місця події також дозволить локалізувати подію у просторі” [44, с. 157]. Це є дуже важливим для запам'ятовування історичних понять, оскільки теоретична інформація, яка

немає прив'язки до конкретного предмету чи місця, швидко може забутися. Складність застосування методу полягає в тому, що він потребує великої кількості завчасно підготованих матеріалів (ілюстрацій). Втім, це можна частково вирішити з допомогою використання наочності, що є вміщеною у середині підручників.

Важливим у контексті концепції розвитку сучасної освіти є метод “діалогічної дискусії”. Його суть полягає в тому, що учні самостійно проводять дискусію, щодо певних проблем на основі їх власного розуміння історичної ситуації. Учитель може брати в ній безпосередню участь або бути виключно наглядцем. Реалізація даного методу можлива лише за наявності сталих знань в учнів з приводу обговорюваної теми, попередньої підготовки, відпоного розвитку психічних функцій, а також відповідального ставлення до навчання. Якщо хоч один з пунктів не був дотриманий в повній мірі, ефективність “діалогічної дискусії” стає значно меншою.

Метод обговорення є, мабуть, найпростішим для реалізації на уроках історії. Він дозволяє як покращити запам'ятовування конкретних понять, так і перевірити рівень їх сформованості. Його суть полягає в тому, що учні обговорюють з учителем та один з одним певне поняття, яке вони нещодавно вивчили. Під час використання методу не виникає суперництва, що відрізняє його від “діалогічної дискусії”, де кожна із сторін намагається вистояти власну точку зору.

Складність реалізації методу полягає в тому, що учні у процесі розмови можуть відволікатися від теми уроку. Щоб цього не траплялося вчителю потрібно вміло контролювати хід обговорення. З одного боку він повинен не дозволяти учням у процесі розмови надто відходити далеко від тематики уроку, а з іншого — підтримувати рівень зацікавленості в обговоренні.

“Складання логічного ланцюжка” є доволі ефективним як для запам'ятовування нових понять, так і для перевірки засвоєних раніше знань. Використання методу відбувається в такий спосіб: учні створюють

самостійно чи заповнюють наявну схему-ланцюг, яка показує взаємозв'язок певних понять чи подій, а також їх загальні особливості [48, с. 36-37]. Ця форма роботи може бути як самостійна, так і групова. Вимогою ефективної реалізації даного методу є наявність в учнів принаймні загальних знань щодо понять, які розглядаються.

Метод “вікторин” – це поширений ігровий метод, що застосовується для перевірки, а також закріплення наявних знань в учнів. Його суть полягає в тому, що учні відповідають на запитання, пов'язані з певними поняттями. Судячи з назви можна зрозуміти, що дана форма роботи має вигляд вікторини. Цей метод вимагає завчасної підготовки вчителя. Він має ті ж складності реалізації як і більшість ігрових методів.

Метод проєктів активно застосовується на уроках історії у старших класах. Його можна реалізувати таким чином: учням пропонується працювати над створенням реферату, презентації, в яких вони досліджують певну тему і намагаються вирішити поставлені перед ними проблеми, що пов'язані з певними історичними поняттями. Це завдання може бути як індивідуальне, так і групове.

Метод передбачає мінімізацію впливу вчителя на процес виконання роботи, за виключенням пояснення принципу виконання завдання та загальних рекомендацій, що можуть надаватися учням. Подібно до інших методів існують спеціальні умови для застосування проєктування у навчальній діяльності. По-перше, учні повинні бути готовими приділяти значний час для виконання завдання. По-друге, необхідний високий рівень обізнаності у навчальному матеріалі.

“Пазл” — ігровий метод роботи на уроках історії. Він застосовується у такий спосіб: учитель просить учнів об'єднатися у декілька груп. Всі вони працюють над певними поняттями, створюючи власні судження щодо нього. В підсумку вони обговорюють свої думки, щоб об'єднати їх в одне ціле при тому, щоб сформулювати різносторонні уявлення. Проте використовувати цей метод не можна, якщо учні не вміють будувати власні судження або не

мають доступу до достатньої кількості інформації щодо тих понять, що розглядаються.

Метод “Що? Де? Коли?” — це популярний ігровий метод на уроці історії. Мета його застосування — перевірити засвоєність вивчених раніше понять з допомогою завчасно створених запитань. Вони повинні бути лаконічними, звертатися до логіки учнів, а також мати конкретні та точні відповіді. Їх загальний вигляд повинен бути приблизно таким: “Які політичні документи країн Західної Європи, Америки, України, з якими ви ознайомилися раніше, мають схожий зміст з програмовими документами Кирило - Мефодієвського братства?” [48, с. 31]. Крім перевірки, даний метод може застосовуватися для того, щоб навчити учнів самостійно працювати з поняттями. Його недоліком є те, що складання питань для нього є досить складним процесом.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків є дуже ефективним методом для первинного знайомства з поняттями. Його застосування відбувається в такий спосіб: учитель повідомляє учням передумови певної історичної події чи явища, при тому прямо про неї не говорячи. У свою чергу, діти повині висловити власні судження до чого все це могло призвести. За потреби вчителю потрібно втручатися і направляти думки учнів у правильне русло. Складнощі даного методу полягають в тому, що він вимагає значної педагогічної майстерності під час формування запитань до учнів. Також учні скоріше пригадують відомі їм поняття, ніж сформулюють нові. Його можна використовувати, практично, на будь-якому уроці історії (приклад див. Дод. А.).

Метод пов'язування із сучасністю є нині дуже важливим у контексті введення інтегрованого навчання. Необхідність його застосування зазначена у методичних рекомендаціях щодо викладання історії [19, 32]. Його суть полягає в тому, що учитель за допомогою різноманітних аналогій проводить паралель між певним поняттям минулого і сучасності. Можна продемонструвати як змінювався погляд на нього в різний час або відмінності

його трактування. Цей метод допоможе учням зрозуміти контекст історичних подій, їх важливість для сучасності та розвине їх хронологічну компетентність. Втім, він є допоміжним, тому його слід застосовувати у парі з іншими. Наприклад, можна дати учням завдання створити проєкт, в якому вони повинні розкрити причини Української революції 1917-1921 рр. та порівняти їх із сучасними подіями.

Інтердисциплінарний метод також активно почав впроваджуватися з огляду на сучасні реформи освіти та курсу на інтегроване навчання. Він застосовується формування в учнів більш глибоких знань щодо певних понять. Його суть полягає в тому, щоб вивчати історичні події паралельно. Наприклад, під час розгляду теми українська революція 1917-1921р. учитель може посилатися на знання, що учні отримали раніше на уроках Всесвітньої історії, для розуміння контексту світової ситуації. Даний метод потребує значної педагогічної майстерності.

Також можна застосовувати метод “мозкового штурму”. Його можна реалізувати у такий спосіб: учні генерують якомога більше ідей навколо певного історичного поняття. Потім все, що говорять учні записується на дошці або електронному пристрої для подальшого аналізу й узагальнювання асоціацій, що в них виникли. Цей метод дозволяє привернути увагу до вивчення нового матеріалу та перевірити знання, що є наявними в учнів. Втім, у них повинне бути хоча б невелике ознайомлення з поняттями, що розглядаються. В іншому випадку вони не зможуть підібрати відповідні асоціації.

Досить цікавим методом для роботи з історичними поняттями на уроках історії є “утворення концептів”. Його проводять у такий спосіб: учням надається групове завдання розробити власне визначення певного поняття, використовуючи вивчені факти та логіку. Доцільно об'єднувати їх в групи для виконання даного завдання. Потім отримані результати порівнюються та обговорюються. Можна запропонувати групам оцінити діяльність один одного, що підвищить ефективність методу. Проте його

особливість полягає в тому, що учні повинні знати як формувати історичні поняття.

Окремо ми можемо виділити метод домашніх завдань. Він орієнтований на самостійну роботу учня. Суть методу полягає в тому, що вдома учні виконують певні завдання для закріплення, а також, у деяких випадках вивчення нових понять. Роль учителя в даному процесі обмежується перевіркою та виставленням оцінки. З допомогою домашніх завдань можна реалізувати багато інших методів, закріпити поняття учнів, що вони вивчали у школі, а також навчити учнів самостійно працювати з різноманітними матеріалами.

На даний момент, він є поширеним в рамках українських загальноосвітніх шкіл, проте в деяких європейських країнах з'являються ідеї відходу від даного методу. Втім, на даний момент це є скоріше певними педагогічними експериментами [63]. Недолік методу в тому, що домашні завдання відбирають в учнів багато вільного позаурочного часу. Іншими словами, потрібно не перевантажувати учнів, інакше це викличе негативне ставлення до предмета в цілому.

Встановлення істиності твердження за допомогою фактів є досить цікавим методом у процесі роботи з різноманітними історичними поняттями. Його суть полягає в тому, що діти працюють над певним твердженням, підбираючи у доступних їм джерелах факти, що підтверджують чи заперечують його. Роль учителя в цьому методі полягає в оголошенні завдання, нагляді за дотриманням інструкцій учнями, а також оцінці виконаної роботи. У деяких випадках він може направляти думки учнів для підвищення результативності.

У процесі виконання завдання здобувачі освіти не тільки розвивають свої уявлення щодо досліджуваних понять, але й навчаються аналізувати інформацію та самостійно підбирати достовірні факти. Ефективна реалізація даного методу можлива лише в тому випадку, коли учні мають достатньо вмінь самостійно працювати з різноманітними джерелами інформації, а також

знають, де їх можна знаходити. Даний метод особливо підходить для підведення підсумків із певної теми.

Реалізація методів вивчення понять на уроках історії в сучасних умовах нерідко відбувається з допомогою використання комп'ютерних технологій. Наприклад: діти покоління “Z” (тобто ті, що народилися після 2001 р.) набагато краще сприймають інформацію, яку вони отримують з допомогою різноманітних гаджетів. Це пов'язано з тим, що для них використання комп'ютерних технологій є абсолютно звичним, тому не викликає в них надлишкових зусиль. Втім, у цього явища є свої недоліки. Через звичку працювати з комп'ютерами та телефонами. їм складніше працювати зі звичайними підручниками.

Також діти покоління “Z” відрізняються непосидливістю та мінливістю уваги. Це створює відчутні проблеми в процесі підбору ефективних методів роботи з поняттями. Вони повинні бути досить цікавими для учнів, а з іншого боку не відбирати надто багато часу. Також варто проводити певне “осучаснення” традиційних методів з урахуванням інтересів школярів. Алексєєва С. у своїй статті зазначала, що: “Подача матеріалу на уроці, цікавість, елемент гри ще ніколи не були настільки важливі” [2, с. 197]. Це дійсно важливо, адже саме ці елементи привертають та підтримують увагу учнів.

Доцільно використовувати різноманітні онлайн платформи. Вони дозволяють швидко та зручно виконувати різноманітні завдання. Наприклад, можна використовувати онлайн сервіс — “Kahoot!” [70]. Він дозволяє створювати різноманітні тести в цікавому для учнів форматі з можливістю роботи з ілюстраціями, авто-перевірки правильних відповідей та багато чого іншого. Є також недоліки, наприклад, обмеженість безкоштовної версії у кількості створених завдань та їх різноманітності. Але все ж “Kahoot!” є дуже популярною платформою, яку нерідко застосовують для перевірки сформованості в учнів тих чи інших історичних понять.

Можна, також, застосовувати метод перегляду відео. Тобто,

використати відеоматеріали, що розкривають поняття, які вивчаються на уроці. Після перегляду учні можуть обговорювати його зміст між собою або з учителем. Цей метод буде досить цікавим для сучасних учнів, оскільки не вимагатиме від них надто багато зусиль. Проте ним не можна зловживати, оскільки учні можуть надто розслабитися і не будуть здатні працювати з використанням більш складних методів. Також потрібно уважно слідкувати за дисципліною для його ефективної реалізації, щоб не допустити відволікань.

Головними методами проведення уроку узагальнення та систематизації знань, який має дуже потужний вплив на закріплення понятійних систем, є діалогічна дискусія, домашнє завдання, проєкт та інші. Доцільно, також, використовувати ті методи, що дозволяють здобувачам освіти працювати в групах, а також інтегрувати різноманітні ігрові методи з урахуванням вікових особливостей. Учителю важливо час від часу перевіряти знання учнів і забезпечувати постійне їх залучення до творчого аналізу понять, що вивчаються на даний момент.

Отже існує велика кількість різноманітних методів щоможна застосовувати на уроках історії для роботи з різноманітними поняттями. Були наведені приклади тільки деяких з них. Кожен учитель може створювати власні, неповторні методи на основі вже існуючих, чи взагалі повністю оригінальні. Це стало можливим завдяки зменшенню догматизму щодо методів навчання історії в школі. Проте деякі вимоги їх реалізації продовжують бути актуальними.

Наприклад, залежно від того, на якому етапі знаходиться урок відрізняються методи, методики та прийоми, котрі застосовуються. Причина в тому, що кожен елемент уроку має власні завдання. Їх виконання обумовлює орієнтовну методологію. Важливо також брати в розрахунок рівень зосередженості учнів, тип уроку, а також особливості шкільного навантаження на учнів. Наприклад, недоцільно використовувати складні методи роботи, якщо учні втомлені.

У вступній частині уроку варто звернути увагу на мотивацію учнів та

актуалізацію, опорних знань. Її тривалість складає 3-5 хвилин, тому методи котрі використовуються повинні бути короткі. На даному етапі уроку не варто користуватися тими методами, які направлені на вивчення нових понять. Вони повинні бути напружені на перевірку наявних знань в учнів та зосередженні їхньої уваги на поставлених завданнях.

Основна частина уроку є найтривалішою і складає 25-30 хвилин. На ній відбувається основна робота над навчальним матеріалом та виконанням поставлених завдань. У своїй статті Пометун О. зазначала: “В основній частині уроку, на етапі осмислення нового матеріалу, провідними прийомами можуть бути графічні форми організації матеріалу, читання з маркуванням, робота учнів у малих групах, мозаїка, “тонкі” й “товсті” запитання” [38, с. 6].

Зазначимо, що дані методи роботи з поняттями на уроці є актуальними незалежно від типу уроку. Причина в тому, що запропоновані прийоми роботи можуть використовуватись як для перевірки, так і для засвоєння нових знань. Подібні універсальні методи досить часто використовуються на уроках з огляду на їх простоту та ефективність.

Важливим є те, що специфіка реалізації та застосування певних методів сильно залежить від типу уроку. Наприклад, на уроці засвоєння нових знань кількість прийомів та засобів, що направлена на формування нових понять буде вищою, ніж на уроці перевірки і корекції знань, умінь і навичок.

У заключній частині уроку слід зосередитися на перевірці засвоєння тих чи інших понять учнями на уроці. Методи, котрі на ньому застосовуються не повинні бути надто складними чи відбирати багато часу. Це пов'язано з тим, що учні на кінець уроку вже стомлені, і не здатні більше ефективно концентрувати власну увагу на поставлених задачах. Саме тому не доцільно використовувати більше трьох методів.

Слід сказати, що традиційний поділ уроку на частини є вже застарілим. Залежно від типу уроку, кількості підготовлених методів та інших факторів, розмір та побудова плану може сильно варіюватися. Проте існує

поділ на вступну, основну та заключну частину, який є об'єднанням різних елементів уроку в три великі групи. У такий спосіб можна скоріше визначити особливості використання методів роботи з поняттями залежно від етапу уроку. Але подібний спосіб дозволяє отримати тільки загальне уявлення про його побудову та зміст.

Важливо стимулювати самостійну роботу учнів, надаючи завдання для вивчення первинних джерел та порівняльного аналізу. Використання карток-додатків і сучасних технологій, таких як віртуальні екскурсії чи мультимедійні презентації, може робити процес вивчення більш цікавим та доступним для учнів. Загалом, метою використання цих методів та прийомів є активізація пізнавальної діяльності учнів, розвиток їхнього аналітичного мислення, формування критичного ставлення до історичних подій та вміння бачити їх контекст.

При роботі з історичними поняттями на уроках історії доцільно використовувати інтерактивні методи, такі як обговорення, дебати та історичні реконструкції. Це допомагає залучити учнів до активного обговорення ключових аспектів подій, розвиває їхні аргументаційні навички та сприяє формуванню власної точки зору. Важливо також надавати учням можливість висловлювати свої думки щодо значення та інтерпретації історичних понять. Це сприяє розвитку критичного мислення та допомагає учням розуміти, як різні події можуть тлумачитися по-різному в залежності від контексту.

Застосування проектних методів, таких як створення історичних проектів або презентацій, дозволяє учням глибше осягти матеріал, розвиває творчість та підтримує їхні інтереси у сфері вивчення історії. Робота з історичними поняттями має бути спрямована на активізацію когнітивних, комунікативних та творчих здібностей учнів, сприяючи глибшому розумінню та аплікації історичних знань.

Формування історичних понять учнями є ключовим етапом їхнього вивчення історії. Використання різноманітних методів та прийомів може

сприяти ефективнішому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення. У інструктивно-методологічних рекомендаціях щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році вказано, що “під час оцінювання важливо керуватися моніторингом особистісного поступу здобувачів освіти у виконанні навчальних завдань, дотримання ними принципів академічної доброчесності” [20, с. 4]. Це все потрібно враховувати під час оцінювання рівня засвоєності певних понять в учнів.

Проведення уроків у формі дебатів дозволяє учням аргументовано висловлювати свої погляди на ключові аспекти подій, враховуючи різні точки зору. Історичні реконструкції можуть стати цікавим інструментом для візуалізації історичних подій та розуміння їхнього впливу. Важливо також акцентувати увагу на аналізі джерел та розвивати навички історичної критики.

Інтерактивні завдання, такі як аналіз історичних карт, документів, фотографій, сприяють формуванню об'єктивного підходу учнів до вивчення історії. Застосування проектних методів може сприяти творчому розвитку учнів та забезпечити глибше розуміння контексту та наслідків історичних подій. Важливо стимулювати самостійні дослідження та висловлювання особистого ставлення до минулого.

Однією з ефективних стратегій є інтерактивне обговорення теми на уроках, де учні мають можливість висловлювати свої погляди, слухати аргументи товаришів та розвивати навички обговорення. Використання відповідних навчальних матеріалів, таких як відеолекції, аудіозаписи чи інтерактивні тексти, може допомогти зрозуміти складні аспекти історичних подій.

Практичні завдання, такі як написання есе, створення проектів чи участь у історичних конференціях, можуть стати засобами для закріплення знань та розвитку творчих навичок. Спрямованість на особистісний розвиток

учнів у контексті вивчення історії дозволяє їм розуміти власне місце в історії та вплив минулого на сучасність.

Загальна мета полягає в тому, щоб учні не лише засвоїли фактичний матеріал, але й розвивали критичне мислення, аналітичні здібності та уміння працювати з історичними джерелами. Адаптація методів до індивідуальних особливостей групи, врахування сучасних тенденцій у викладанні та активне залучення технологій можуть значно поліпшити якість вивчення теми Українська революція 1917-2021.

Отже, робота з історичними поняттями на уроках історії згідно сучасної навчальної програми [34] вимагає від вчителя використання різноманітних методів та прийомів, спрямованих на розвиток історичного мислення та розуміння учнів. Ось деякі методи та прийоми, які можна використовувати: пояснення та лекції, вивчення первинних джерел, групова робота, порівняльний аналіз, рольові ігри, картки-додатки, екскурсії та польові дослідження, мозовий штурм, використання сучасних технологій. Ці методи можна комбінувати для забезпечення різноманітного та ефективного вивчення історичних понять на уроках історії.

2.2. Особливості використання понять при вивченні теми Українська революція 1917-1921рр.

При вивченні теми Українська революція 1917-1921 рр. важливо враховувати певні особливості використання історичних понять. Ось деякі з них [19]:

- Історичний контекст. Іншими словами розуміння основних історичних контекстів і подій цього періоду. Його знання є ключовим оскільки без цього неможливо побудувати цілісне зображення картини минулого. Важливо використовувати відповідну термінологію та поняття, щоб точно виразити історичні факти та події.

- Розуміючи контекст подій можна провести порівняльний аналіз. Тобто використати поняття для порівняння історичних явищ та подій в інших

країнах або періодах може допомогти зрозуміти контекст та вплив революції в Україні.

- Суспільні аспекти. Вивчення соціальних та політичних понять допомагає розкрити соціальну динаміку, класові відносини, політичні інститути та зміни, які відбувалися під час революції. Цей аспект є дуже важливим під час вивчення у школі теми Українська революція 1917-1921 рр..
- Географічний контекст. Врахування географічного розташування та географічних особливостей допомагає зрозуміти важливі аспекти революції, такі як територіальні зміни та конфлікти.
- Культурні та ідеологічні аспекти. Розгляд ідеологічних рухів, культурних та релігійних аспектів може допомогти виявити вплив культури та ідеології на революційні події.
- Підходи до інтерпретації. Варіюючи підходи до інтерпретації історичних понять, можна вивчити різні точки зору та дискусії в історіографії щодо революції.
- Аналіз критичних історичних джерел. Використання понять у контексті аналізу первинних джерел допомагає поглибити розуміння революційних подій та їх наслідків.

При вивченні теми Українська революція 1917-1921 рр. в методиці навчання важливо враховувати деякі особливості використання історичних понять. З урахуванням різних вікових груп учнів слід адаптувати спосіб пояснення та представлення понять. Учням молодших класів можна використовувати спрощені терміни, тоді як старшим (10-11 класам) слід надавати більше деталей та глибини.

Важливо розглядати поняття в контексті різних аспектів революції, включаючи економічні, соціальні, політичні та культурні виміри. Пояснити учням, як історичні поняття української революції 1917-1921 років можуть бути пов'язані з подіями сучасності та їх важливістю для сучасного

суспільства. Використання цих підходів та особливостей допоможе зробити вивчення теми більш цікавим та ефективним для учнів.

Вивчення теми Українська революція 1917-1921 рр. в програмі включає аналіз подій цього періоду в контексті історії України, зосереджуючись на причинах та характері революції. Вона докладно розглядає фази революції, ключові фігури такі, як Грушевський та Петлюра, та події національно-визвольної війни.

Учні повинні розуміти роль іноземних держав у цих подіях, а також міжнародне сприйняття подій революції. Програми приділяють увагу наслідкам для України, включаючи утвердження радянської влади та події такі, як Голодомор. Загалом, вивчення цієї теми спрямоване на забезпечення учнів глибоким розумінням історичних витоків та наслідків Української революції 1917-1921 років.

1) Під час вивчення цієї теми важливо, щоб учні оволоділи необхідними поняттями.

2) Ознайомитися з етапами Української революції 1917–1921 років.

3) Розуміти вплив світових подій на внутрішньо-українські процеси.

4) Розвивати навички:

- Визначення хронологічних рамок Української революції та синхронізація історичних подій у цей період.

- Використання карти як джерела інформації про події Української революції у березні 1917 – квітні 1921 років.

5) Аналіз і порівняльний аналіз для формулювання обґрунтованих висновків щодо основних ідей, цілей та шляхів досягнення українськими політичними партіями на початку Української революції.

Можливість реалізувати ці п'ять завдань є надзвичайно важливим та актуальним на даний момент. Утім, слід зазначити, що тема Українська революція 1917-1921 р. в програмі [34] не звучить. Дана назва є умовною та позначає два розділи на які поділяється відповідний період історії для простішого вивчення в школі. Починається вивчення з розділу II, який має

назву “Українська революція, розпад Російської імперії та повстання національної держави – Української Народної Республіки”. Хронологічно він охоплює трохи більше одного року, від початку революційних подій до повалення влади УНР. Наступний розділ III має назву “В боротьбі за українську незалежність”. Він розпочинається від приходу до влади Скоропадського до кінця революційних подій. Вивчення цього періоду припадає на більшу частину I семестру, тому учні ознайомлюються з великою кількістю історичних понять.

Розглядати їх необхідно в контексті різних аспектів революції, включаючи економічні, соціальні, політичні та культурні виміри. Слід пояснити учням, як історичні поняття Української революції 1917-1921 років можуть бути пов'язані з подіями сучасності та їх важливістю для нинішнього суспільства. Використання цих підходів та особливостей допоможе зробити вивчення теми більш цікавим для учнів. Необхідність проведення паралелі з подіями сучасної російсько-української війни також зазначена в методичних рекомендаціях [19, 32].

Вивчення теми Української революції 1917-1921 рр. у програмі включає аналіз подій цього періоду в контексті історії України, зосереджуючись на причинах та характері революції. Зазначено необхідність докладного розгляду фази революції, особливості її переходу, ключових фігур, таких як Грушевський та Петлюра, здобутки та прорахунки Центральної Ради, дії більшовиків цього періоду і багато іншого.

Учні повинні розуміти роль іноземних держав у цих подіях, а також міжнародне сприйняття подій революції. У програмі приділяють увагу наслідкам для України, включаючи утворення радянської влади та події, такі як Голодомор. Загалом, вивчення цієї теми спрямоване на забезпечення учнів глибоким розумінням історичних витоків та наслідків Української революції 1917-1921 рр..

У програмі [34] під час вивчення кожного розділу передбачено розгляд певної групи історичних понять. Відповідно у розділі II зазначена

необхідість вивчення: “автономісти, курултай, національно-культурна автономія, меджліс, самостійники, універсал, червоний терор” [34, с. 73]. Натомість, у третьому розділі: “воєнний комунізм, гетьманат, Директорія, київська катастрофа, лінія Керзона, націонал-комунізм, політична еміграція, продовольча розкладка, реімперіалізація, реквізиція, терор, червоний імперіалізм” [34, с. 74-75]. Як ми можемо побачити розділ III є більш насичений у плані вивчення історичних понять. Це можна пояснити більшим хронологічним періодом, що розглядається в ньому.

Щоб зрозуміти якість підручників, в контексті вивчення понять на уроках історії, ми порівняємо їх вміст в окремих підручниках із вимогами, що є зазначені в програмі [34]. Було проаналізовано п'ять книг [8, 9, 12, 37, 64], котрі будуть поділені на дві групи відповідно до року видання. Слід зазначити, що ми будемо розглядати не тільки наявність у підручнику історичних понять, але і запропоновані методи роботи з ними.

Спочатку проаналізуємо вміст підручника Власова В. “Історія України” [8] для 10 класу. Автор використовує різноманітні методи викладання теми Українська революція 1917-1921 рр. Сам матеріал вміщений у розділах II та III підручника. Вони складаються з 13 параграфів, 2 з яких відведені для практичних занять. Теми їх не відповідають рекомендованим у навчальній програмі [34].

Хронологічний поділ матеріалу на розділи в підручнику [8] відповідає вимогам, але різницю з програмою [34] можна відразу помітити в їх назвах. Розділ II в підручнику [8] має назву “Українська революція”. Тобто процес, що відбувався у 1917 початку 1918 року в ньому трактується вужче, ніж рекомендується. Розділ III має назву “Розгортання визвольних змагань”, що загалом схоже на те, що зазначено у навчальній програмі [34].

У підручнику [8] зачіпаються окремі аспекти такі, як розкриття причин та рушійних сил, активно використовується ілюстративний матеріал та уривки із джерел. Завдяки аналізу історичних фактів та фокусу на ролі українців у революційному процесі, роблять виклад теми конкретним та

цікавим. У підручник вміщено велику кількість писемних, візуальних джерел та історичних карт. Автор успішно конкретизує безпосередні причини перебігу революції, часто використовує періодизацію для систематизації подій. Все це сприяє більшому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.

У ньому приділяється особлива увага вивченню таких історичних понять, як: установчі збори, більшовизм, Універсали Центральної Ради, опозиція, січові стрільці, ультиматум. Безпосередньо в середині самого тексту розглядається також: Українська Центральна Рада, національний конгрес, національно-територіальна автономія, генеральний військовий комітет, вільне козацтво, Рада народних комісаріатів, курултай та деякі інші. Слід сказати, що текст підручника стимулює учнів аналізувати та обговорювати історичні факти, зокрема, вказуючи на проблемні аспекти революції. В цілому, підхід автора є ефективним для сприйняття та осмислення теми, забезпечуючи розвиток глибокого розуміння та зацікавленості учнів.

Якщо порівнювати вимоги, що вміщені в навчальній програмі [34], то можна побачити, що кількість зазначених обов'язкових понять у підручнику [8] є недостатньою. Ситуацію можна виправити за допомогою застосування понять, що вміщені безпосередньо в тексті, але в ньому все одно є не все необхідне, наприклад, надто мало інформації про Кримську Народну Республіку. Також інформацію в ньому потрібно дозувати, щоб не перевантажувати учнів непотрібним матеріалом.

У розділі III вивчаються такі поняття: демілітаризація кордонів, гетьманат, директорія, трудовий конгрес, отаманщина, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Українська Національна Рада, Тимчасовий державний секретаріат, Акт Злуки, Рада Народних комісаріатів, реквізиція, продрозверстка, комуни, радгоспи, антибільшовицькі виступи, київська катастрофа, лінія Керзона, український націонал-комунізм, трудові повинності, комземи, зимові походи та інші. Його особливість полягає в

тому, що якщо в попередньому розділі часто виділялися важливі поняття, то цього разу майже всі вони знаходяться безпосередньо в самому тексті.

Порівнюючи даний розділ з навчальною програмою [34], слід сказати, що не всі необхідні поняття були розкриті в повній мірі. Про більшість з них взагалі не було нічого сказано. Але завдяки значній наповненості джерелами підручник можна використовувати для роботи на уроці історії. Втім, учителю потрібно додатково розповісти про історичні поняття, що не згадуються у підручнику [8], що вимагає більше часу на підготовку.

Наступним ми проаналізуємо підручник історії України 10 клас за авторства Пометун О. [37]. Інформація про Українську революцію 1917-1921 рр. була поділена на два розділи (Розділ II та III підручника відповідно), що складаються з 15 параграфів. На практичні відведено 2 заняття при тому одне з них по змістовому значенню схоже на те, що рекомендовано для вивчення в програмі [34]. Слід відмітити, що був спеціально виділений параграф для вивчення історії Криму цього періоду.

Незважаючи на те, що поділ на розділи відповідає рекомендаціям, їх назви не співпадають. Другий має назву “Початок української революції”, третій — “Розгортання української революції”. Боротьба за відновлення Української державності”. Якщо у розділі II в порівнянні до навчальної програми [34] спостерігається спрощена назва, то у наступному більш конкретна, з певним емоційним та смисловим забарвленням.

У тексті підручника [37] багато писемних джерел, дещо менше візуальних матеріалів, використовуються хронологічні схеми та запитання до учнів, але, на жаль, практично відсутні карти. Цей недолік можна виправити, якщо учні будуть використовувати атласи. В тексті проводяться паралелі щодо подій Української революції 1917-1921 рр. та Революції гідності. Оформлення книги доволі яскраве, що з одного боку сприяє збільшенню цікавості учнів, але з іншого - може відволікати їх від навчального процесу.

Серед понять, що виділяються у розділі II підручника [37], слід відмітити: Українська революція, універсали УЦР, опозиція, національно-

територіальна автономія, державний переворот, автономісти, самостійники, ультиматум, інтервенція. На відміну від книги Власова [8] в ній передбачена менша кількість роботи з історичними поняттями. Майже всі вони виділені окремо від тексту, щоб учні могли легко їх побачити.

Аналізуючи історичні поняття, які були виділені в підручнику [37], слід зазначити, що не всі вони рекомендовані у навчальній програмі [34]. Проте в контексті вивчення теми вони всі є важливими. Зважаючи на їх невелику кількість, учням буде відносно нескладно їх запам'ятати. Більшість історичних понять, що наявні в підручнику [37], майже повністю відповідають вимогам програми [34], що спрощує підготовку до уроку.

У розділі III підручника [37] виділено для обов'язкового вивчення такі історичні поняття: гетьманат, Директорія, денікінський режим, отаманщина, Чортківська офензива, націонал-комунізм, терор, воєнний комунізм, реквізиція, політична і трудова еміграція, лінія Керзона. У ньому поняття були вміщені безпосередньо в тексті. В окремих колонках вони майже не подавалися, що відрізняється від способу їх подачі у розділі II.

Порівнюючи вимоги навчальної програми [34] з наявними історичними поняттями у підручнику [37], ми можемо побачити, що вони у своїй більшості співпадають. Завдяки великій кількості джерел, цікавій подачі матеріалу та влучним запитанням до читачів, їм буде цікава дана тема, що, вірогідно, покращить якість запам'ятовування матеріалу. Втім, на історичні поняття, що не вміщені в підручнику [37], вчителю доведеться додатково звертати увагу, щоб учні змогли їх запам'ятати.

Підручник з історії України авторства Гісейма О. [12] є дуже поширений в сучасних закладах освіти. Тема Української революції розкривається у розділі II та III, які складаються з 15 параграфів. Назви розділів не відповідають тому, що зазначено в програмі. Практичні завдання в книзі виділені окремо на електронному сайті, доступ куди можна отримати після сканування QR-коду. Одне з них частково відповідає тематиці, що зазначена в навчальній програмі [34].

Підручник [12] та його вміст є досить яскравим та цікаво побудованим. В параграфах використовуються хронологічні таблиці, візуальні та писемні джерела. Важливий матеріал виділений жирним шрифтом, що повинно допомагати учням при повторенні. В тексті присутні цікаві історичні довідки, що створені спеціально для учнів, які хотіли б детальніше ознайомитися з темою, а також для цікавих фактів з історії, для привертання їх уваги. Окремо виділена тема для ознаємлення з подіями на Кримському півострові.

У розділі II вміщено такі історичні поняття: Українська революція, національна держава, національно-територіальна автономія, “вільне козацтво”, “українізація” армії, універсал, ультиматум, агресія, “червоний терор”, сірожупанна дивізія та деякі інші. Практично всі вони виділені окремо від тексту для зручності роботи з ними. Втім, відчувається певна незбалансованість у вивченні історичних понять. В одних параграфах їх дуже багато, а в інших практично немає.

Загалом, у підручнику [12] вміщено більшість історичних понять, що є обов'язковими згідно навчальної програми [34]. Незважаючи на те, що для вивчення історії Криму цього періоду було виділено цілий параграф, але дещо було упущено. Втім, дійсно, позитивним є те, що в кінці підручника [12, с. 235-237] вміщено всі важливі історичні поняття, що зручно для учнів під час їх пошуку.

У розділі III розглядаються поняття: гетьманат, реквізиції, директорія, отаманщина, погроми, антисемітизм, “воєнний комунізм”, “листопадовий зрив”, польсько-українська війна 1918-1919 рр., добровольча армія, “Київська катастрофа”, “Трикутник смерті”, “Білий терор”, комнезем, націонал-комунізм, політична еміграція, автокефалія, пропаганда та інші. Частина з них вміщена в текст, а не окремо від нього. Важливим є те, що в підручнику [12] піднімається проблема міжетнічних конфліктів та їх впливу на перехід революційних подій.

Загалом, історичні поняття, що вміщені в ньому, відповідають вимогам навчальної програми [34]. Звісно, даний підручник [12] не може в повній мірі бути джерелом понять на сучасному уроці історії, зважаючи на те, що в ньому упущено частину з них. Втім, він може скласти гарну основу для учнів у плані вивчення понять.

Проаналізовані підручники [8, 12, 37], на даний момент, вже вважаються застарілими, оскільки у 2023 році були видані нові [9, 64]. Зважаючи на те, що вони створювалися відповідно до навчальної програми [34], історичні поняття, факти та загальний зміст повинен повністю співпадати. Саме тому їх аналіз буде проводитися більш критично.

Серед нових підручників ми для початку хотіли б розглянути книгу Власова В. “Історія України” [9]. За своєю суттю це оновлений підручник [8], що був перероблений згідно сучасних вимог. Матеріал, що відноситься до Української революції 1917-1921 рр., уміщений у розділі II та III, назва яких повністю відповідає програмі [34]. Вони в свою чергу поділяються на 13 параграфів, 2 з яких відведені для практичних занять. Одне з них в точності відповідає рекомендаціям програми [34], натомість інше присвячене проведенню паралелі із сучасністю. Зважаючи на те, що необхідність цього зазначено в методичних рекомендаціях [20; 32] дану невідповідність можна виправдати.

У плані оформлення та загального вмісту новий підручник [9] дуже схожий на свою версію 2018 р. [8]. Він має в собі велику кількість візуальних, писемних джерел, схем, таблиць, карт та багато інших методів і засобів за допомогою яких можна працювати з учнями на уроках історії. Наявні спеціальні історичні довідки для учнів, які б хотіли дізнатися детальніше про певну подію чи історичну особу. Сам текст є цікавим та нескладним для читання.

У другому розділі підручника [9] виділено такі історичні поняття: установчі збори, автономісти, самостійники, Українська Центральна Рада, Універсали Української Центральної Ради, опозиція, Курултай, Меджліс,

січові стрільці, ультиматум, червоний терор, маріонеткова квазідержавна, національно-культурна автономія. Ще більша кількість історичних понять міститься безпосередньо в тексті.

Детально переглянувши підручник [9], ми зробили висновок, що всі поняття, що в програмі [34] позначені як обов'язкові, в ньому наявні. Більше того, він містить в собі багато інших понять, що призначені для розширення знань учнів. З одного боку це позитивно, оскільки з опрацюванням більшої кількості понять можна краще осягнути особливості переходу подій. Утім, з іншого боку це може перевантажувати учнів та викликати їх негативне ставлення до предмету в цілому.

У розділі III підручника зазначені такі поняття: делімітація кордонів, демаркація, отаманщина, реімперіалізація, продовольча розкладка, “воєнний комунізм”, реквізиція, терор, тероризм, червоний імперіалізм, київська катастрофа, український націонал-комунізм, інтернування, міжетнічний конфлікт. Частина необхідних термінів, таких як Директорія, гетьманат, лінія Керзона вміщена в текст параграфів. Це в певній мірі є мінусом, оскільки їх складніше шукати учням під час самоопрацювання чи повторення.

Загалом всі історичні поняття, що необхідно вивчити за програмою [34] в підручнику [9] є наявними. Але в порівнянні до попереднього розділу у третьому більш жорстко проявляється проблема перенасиченості навчальним матеріалом. Учителю потрібно вміти вибирати найголовніше у тексті під час роботи з підручником. Також проблему становить те, що не всі важливі поняття були виділені окремо від тексту. Це створює незручності у тому випадку якщо учням необхідно повторити вивчений матеріал.

Розглядаючи підручник авторства Хлібовської Г. [64] можна побачити, що матеріал, який відноситься до Української революції 1917-1921 рр., як і в попередніх підручниках [8, 9, 37], вміщені у розділі II та III. Їх назва аналогічна тій, що вміщена в програмі. Два розділи поділені на 19 параграфів, 2 з яких відведена на практичні завдання. Їх тематика в навчальній програмі [34] незазначена.

Проаналізувавши тематику та вміст практичних занять, помітно, що вони призначені розширити знання учнів відповідно певних історичних понять. Сам підручник [64] має дуже сильне текстове наповнення. Візуальні, писемні джерела, карти також вмішені у параграфах, але в невеликій кількості. Головні елементи в тексті позначені жирним шрифтом що спроще пошук та опрацювання історичних понять.

Розділ II за кількістю параграфів менший у два рази від третього. Втім, в собі він має дуже велику кількість різноманітних понять. Серед них можна виділити: Тимчасовий уряд, Українська національна революція, Українська Центральна Рада, національно-територіальна автономія, Універсали Центральної Ради, Генеральний секретаріат, Рада народних комісарів, Курултай, червоний терор, Брестський мирний договір та багато інших. Вагомим недоліком підручника є те, що важливі поняття не виділяються окремо від тексту, а тільки позначаються жирним шрифтом у середині нього. Це ускладнює їх пошук для учнів. Також не всі історичні поняття, що були зазначені в програмі [34] були чітко позначені в підручнику [64].

Особливістю розділу III є його розмір, він у понад два рази більший від попереднього. Це має сильний вплив на його вміст. Серед понять, що вміщені в підручнику [64] слід виділити: більшовики, гетьманат, Директорія, трудовий конгрес, єврейські погроми, Акт Злуки, “воєнний комунізм”, продрозкладка, просвіта та інші.

Подібно до попереднього розділу, в ньому історичні поняття включені безпосередньо в текст і не виділені окремо. Також деяким важливим поняттям, незважаючи на значну кількість параграфів, не було приділено відповідної уваги. Підручник [64] має хороше наповнення фактажем, утім, недостатню кількість методів роботи з поняттями, які могли б зацікавити учнів.

Якщо давати коротку характеристику кожного, то можна зробити такі висновки. Підручник авторства Власова В. [8] досить добре досліджує події

та особливості Української революції 1917-1921 років. Незважаючи на те, що він був виданий у 2018 його можна використовувати на сучасних уроках історії. Структурний аналіз історичних фактів, понять, з використанням великої кількості писемних та візуальних джерел, може бути корисним для вчителів, які хочуть докладніше розкрити певні аспекти революції та забезпечити краще та глибше розуміння учнями матеріалу.

Підручник Пометун О. [37], оскільки він містить добре структуровано інформацію з достатньою кількістю деталей, доповненими писемними та візуальними джерелами. Вони, разом з яскравим оформленням самого підручника, може створювати емоційне занурення в предмет та стимулювати обговорення, розуміння та запам'ятовування фактів. Втім, подібно до книги Власова В. [8], під час роботи з цим підручником [37], учителю необхідно готувати додаткові матеріали, щоб компенсувати частину відсутніх історичних понять.

Книга Гісейма О. [12] має гарну насиченість у плані роботи з історичними поняттями. Завдяки наповненості різноманітними джерелами та виділенням основних термінів окремо від тексту, робота з ними є досить зручною. Також у підручнику [12] застосовуються посилання на електронні сайти для додаткових форм роботи та виконання практичних завдань, що є безперечно позитивним.

Підручник Хлібовської Г. [64] хоч і був виданий у 2023 році, і на перший погляд відповідає програмі [34] в певній мірі відходить від неї. Хоч загальний об'єм інформації, що вміщений у підручнику є значним і розкриває різноманітні аспекти Української революції 1917-1921 рр., але через перенасиченість текстом учням може бути нецікаво працювати з підручником. Також важливі поняття не виділені окремо від тексту, що створює проблеми для учнів під час повторення матеріалу.

Найкращим серед проаналізованих був підручник Власова В. 2023 року видавництва [9]. Він не тільки відповідає програмі [34] у плані вивчення понять, але і містить велику кількість різноманітних історичних

джерел, та запитань до читачів, що робить його гарним інструментом для роботи на уроці. Він має гарне оформлення, що з одного боку привертає увагу учнів, але з іншого - не відволікає їх надто сильно від тексту.

Отже, більшість підручників, які використовуються на даний момент в українських закладах середньої освіти, відповідають загальним вимогам навчальної програми [34]. Проте кожен із них не є досконалим, оскільки загальні способи та рівень представлення переходу Української революції 1917-1921 рр. в усіх них відрізняються. Більший рівень відповідності програмі [34] мають саме сучасні підручники [9, 64]. Але слід пам'ятати, що вони є виключно інструментами у руках педагога, тому якість засвоєння історичних понять залежить саме від підготовки учителя.

ВИСНОВКИ

На заключному етапі виконання даної наукової роботи зазначено, що вона була присвячена пошуку засобів формування понять на уроках історії з теми Українська революція 1917-1921 рр.. Успішно було проаналізовано особливості термінів, понять та категорій, методи їх формування на уроках історії, значення системності, а також дослідили особливості побудови та якість підручників з історії, які застосовуються в навчальній діяльності відповідно до вимог сучасної програми. Звернено увагу на ключові поняття в діючій програмі та шкільних підручниках. Завдання роботи були виконані в повній мірі.

Детально аналізуючи результати дослідження слід сказати, що ми дізналися про взаємозв'язок та взаємозалежність між термінами, категоріями та поняттями. Всі вони використовуються в процесі навчання у школі, в роботі з різноманітною інформацією. А також їх формування в учнів є важливим завданням сучасної школи.

Поняття загально визначається як уявлення, що включає сутність та спільні ознаки об'єктів чи явищ. Філософські підходи виділяють його як основну одиницю мислення, а в науці використовується для класифікації та узагальнення знань. Категорії характеризуються як основні поняття, які застосовують для класифікації та визначення об'єктів та систематизації знань. Терміни позначають слова чи вирази для формування конкретних понять чи явищ.

Історичні поняття дещо схожі на звичайні, але вони мають свої особливості. Вони відносяться до конкретної галузі наукових знань, тому мають чітку історичну спрямованість. Також у результаті дослідження було виявлено, що історичні поняття пов'язані не лише із фактичними подіями, але й із їхньою інтерпретацією та сприйняттям їх у різні часи. На це потрібно зважати під час вивчення відповідної теми. Обов'язкові для вивчення історичні поняття зазначені в навчальній програмі [34]. Вона зазнала значних змін після початку повномасштабного вторгнення на

територію України, про що було неодноразово зазначено у методичних рекомендаціях [20, 32].

Нині у зв'язку з реформами освіти відбувається також зміна у значенні та кількості понять на уроках історії. Зважаючи на процес інтеграції (об'єднання) історичних курсів частина з них буде об'єднана для простішого запам'ятовування. Досі існують противники цього процесу, що вказують на неготовність шкіл та вчителів до подібних змін.

Для роботи з поняттями на уроках історії застосовують різноманітні засоби та прийоми. Можуть застосовуватися загальнонаукові, ігрові, конкретноісторичні та багато інших методів для робіт з ними. На уроках історії доцільно застосовувати аналіз джерел. Підбір методу повинен залежати від типу уроку, його етапу, цілей та завдань, що стоять перед учнями.

Під час вивчення понять з теми Українська революція 1917-1921 рр. на уроці можна застосовувати метод вікторини, який допоможе перевірити та закріпити знання, симуляції що покращить запам'ятовування матеріалу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та багато інших. Необхідно також зважати на тип уроку, його етапу та наявні знання учнів. Наприклад недоцільно використовувати метод діалогічної дискусії на початку уроку вивчення нової теми.

Підручник є важливим засобом роботи на уроці історії з історичними поняттями. Незважаючи на зміни в програмі [34] загальний зміст більшості підручників їй відповідає. Це пов'язано з тим, що відомості про Українську революцію 1917-1921 рр. залишилися майже не змінними. Частково змінилося тільки трактування важливості подій, що відобразилося у вимогах програми [34].

Найбільш якісним у контексті вивчення понять є підручник Власова В. [9] 2023 року випуску. Зважаючи на гарну побудову тексту, наявність можливості працювати з різними джерелами, ефективність запам'ятовування матеріалу є значно вищою. Хорошим також є інший підручник Власова В. [8]

2018 року випуску. Незважаючи на застарілість він містить більшість необхідних історичних понять і велику кількість засобів для робіт з ними, що спрощує підготовку для вчителя.

Підручник Пометун О. [37] 2018 року випуску також є непоганим, щоб якісно працювати на уроках історії. Більшість важливих понять виділені для зручного пошуку, текст неперевантажений зайвою інформацією і має досить гарну побудову, хоч і не містить в собі всі необхідні поняття. Виникло неоднозначне ставлення до підручника Хлібовської Г. [64]. З одного, це новий підручник, який містить велику кількість інформації з приводу Української революції 1917-1921 рр.. З іншого історичні поняття представлені не в повній мірі, а підручник надто перевантажений інформацією, з невеликою кількістю джерел, та методів роботи з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / В. Ю. Кришма-рел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. - 370 с.
2. Алексєєва С. В. Нетрадиційне навчання нового покоління дітей (покоління діджиталізації). Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта / С. В. Алексєєва. — 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації: матеріали V Міжнародної наук.- практ. конференції (Київ, 27– 28 травня 2021 р.) / Ін-т педагогіки НАПН України / за заг. ред. О. Локшиної. - Тернопіль. Вид-во. Крок 2021. С.196-199
3. Аналітичний звіт про віртуальний “круглий стіл” інтеграція навчальних предметів: плюси та мінуси / Освітня політика, [Електронний ресурс] 2016. Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/848-analitichnij-zvit-pro-virtualnij-kruglij-stil-integratsiya-navchalnikh-predmetiv-plyusi-ta-minusi>
4. Аніщенко О. В., Яковець Н. І. Сучасні педагогічні технології: курс лекцій. Навч. посібник /О. В. Аніщенко, Н. І Яковець. за ред. Н. І. Яковець. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 199 с.
5. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема / О. Є. Антонова. Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Філімонова Т. В., Тарнавська С. В., Орищенко І. О. та ін. ; наук. консультант Антонова О. Є. ; наук. ред. Березівська Л. Д.]. – К., 2015. – С. 8-15
6. Бабич М. М. Лайфхаки на уроках історії / М. М. Бабич., Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін», упоряд. Г. Г. Яковенко Харків, 2019, с. 3-4.

7. Важинський С. Е. Методика та організація наукових досліджень / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. Навчальний посібник., Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 260 с.
8. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – К.: Вид-во Літера ЛТД, 2018. – 256 с.
9. Власов В. С. Історія України 10 клас. (рівень стандарту). / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, С. В. Панарін., — К.: Вид-во Літера ЛТД, 2023. — 335 с.
10. Гирич І. Б. Страсті навколо підручників з історії: підручник як головний засіб будівництва держави / І. Б. Гирич. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. — 2007. — Вип. 16(1). — С. 243-252.
11. Гіренко Н. А. Особливості роботи з друкованим текстом на уроках історії у спеціальній школі / Н. А. Гіренко. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології., Науковий журнал., Суми., СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015., с. 85-90
12. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Харків : Вид-во «Ранок», 2018. — 240 с.
13. Гладун В. В. Особливості використання історико-краєзнавчих матеріалів в навчальному процесі (на прикладі вивчення Української революції 1917-1921 рр.) / В. В. Гладун. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського., Збірник наукових праць №4 (59)., Миколаїв. 2017. с.152-158.
14. Голубнича Л. О. Розвиток педагогічних технологій у дидактичній науці / Л. О. Голубнича. Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Харків : Щедра садиба плюс, 2014. – Вип. 45. – С. 14-23
15. Державний стандарт базової середньої освіти / [Електронний

ресурс] Від 30 вересня 2020 р., Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>

16. Заброцький М. М. Вікова психологія. / М. М. Заброцький. Навч. посібник. К.: МАУП, 1998.- 92 с.

17. Засєкіна Т. М. Формування змісту навчальних предметів на основі компонентів освітніх галузей державного стандарту / Т. М. Засєкіна. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Український педагогічний журнал., 2019., №2. — с. 53-65

18. Зязюн І. А. Немає педагогіки без педагога... / І. А. Зязюн. Рідна школа: наук.-пед.журн. — К.: Рідна школа, №4/5, 2012., — с.19-23

19. Іващенко В. Ю. Контент-аналіз зображень в підручниках з Історії України для старших класів / В. Ю. Іващенко , В. О. Куліков. Харківський історіографічний збірник., — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 11, с. 207-220.

20. Інструктивно-методологічні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Громадянська та історична галузь знань. Освітня галузь суспільствознавство / [Електронний ресурс], 18 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Suspilstvoznnavstvo.12.09.2023.pdf>

21. Камбалова Я. М. Сучасний підручник з історії України: система науково-методичних вимог / Я. М. Камбалова Історія в школі: науково методологічний журнал., — К., 2008., №5-6., — с. 16-17.

22. Капелюшний В. П. Висвітлення теми “Українська революція 1917-1921 років” у сучасних підручниках та навчальній літературі з історії України: реалії та перспективи / В. П. Капелюшний, Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921) : зб. матеріалів Всеукр. наук.- практ. семінару / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін. ; редкол.:

Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Страйгородська Л. І. ; літ. ред. Мося І. А.]. – Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2017. с. 92-94

23. Капелюшний В. П. "Українська революція 1917–1921 років" у шкільних підручниках та навчальній літературі з історії України: історіографічні та загально-педагогічні аспекти / В. Капелюшний, Етнічна історія народів Європи. - 2017. - Вип. 51. - С. 65–70.

24. Категорія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Категорія](https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія)

25. Кирилів В. Розвиток ідей розвивального навчання в історії педагогічної думки / В. Кирилів, Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. - 2012. - Вип. 3. - С. 124-130.

26. Класифікація уроків / Історія в школі., [Електронний ресурс], 2018., Режим доступу: <https://www.historyua.com/2018/10/22/klasyfikatsiyi-urokiv/>

27. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 536 с

28. Левітас Ф. Л. Методика викладання історії. /Ф. Л. Левітас, О.О. Салата, Практикум для вчителя. [Електронний ресурс] — Х.: Вид. група «Основа», 2007. —112 с. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5459213/>

29. Лисий В. П. Категорії і поняття, їхнє співвідношення / В. П. Лисий, Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2012. Випуск 15. С. 22– 28.

30. Лісова С. В. Проблема забезпечення якості вищої освіти з позицій системного підходу / С. В. Лісова, Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 160-172.

31. Малієнко Ю. Б. Оновлені програми з історії України 2022: нарлативи, концепти, перспективи підручникотворення / Ю. Б. Малієнко, Гурська О. К., Проблеми сучасного підручника, №29, с. 125–136.

32. Методичні рекомендації щодо викладання історії, основ правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році [Електронний ресурс] (Додаток 9 до листа Міністерства освіти і наук України від 19.08.2022 р. №1/9530-22)
Режим доступу: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-annya-istoriyi-osnov-pravoznavstva-gromadyanskoyi-osvity-ta-kursiv-duhovno-moralnogo-spryamuvannya-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>

33. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології: навчальний посібник. / М. В. Михайліченко, Я. М. Рудик, – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016 – 583 с.

34. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6 - 11 клас / [Електронний ресурс], наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698., 106 с.
Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>

35. Пальчевський С. С. Педагогіка: Навч. Посіб. [Електронний ресурс] — К.: Каравела, 2007. - 576 с. Режим доступу: <https://pidru4niki.com/1319100435360/pedagogika/pedagogika>

36. Підсумковий протокол Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упор. та редакція Н. М. Яковенко., – К. Український інститут національної пам'яті, 2008. — с. 42-44.

37. Пометун О. І. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О.І.Пометун, Н.М.Гупан. — К. :

УОВЦ «Оріон», 2018. — 256 с

38. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на урока історії / О. І. Пометун, Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання., 2012., — с. 3-7

39. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 208 с.

40. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі. / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман, — Київ : Генеза, 2006. — 328 с.

41. Понятійна система [Електронний ресурс] / Філософія і Релігієзнавство., 2014, Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/ponyatijna-systema/>

42. Поняття. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Поняття>

43. Примакова Т. В. Удосконалення способів здобування знань з історії як умова формування мотивації старшокласників / Т. В. Примакова. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін», упоряд. Г. Г. Яковенко Х., 2019, с. 60-62.

44. Прокопчук В. Є. Формування історичних уявлень школярів / В. Є. Прокопчук, Virtus: scientific journal. Editor-in-Chief M. A. Zurba. - June, № 7, 2016. - P. 155-158.

45. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 308 с.

46. Ремех, Т. О. Розвиток історичної компетентності десятикласників засобами підручника історії України / Т. О. Ремех, Проблеми сучасного підручника., № 23., 2019., — с. 244-258.

47. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія. Навч. посіб./ О. П.

Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.

48. Стефанюк Г. В. Розвиток історичного і логічного мислення на уроках історії. Навчально-методичний посібник. / Г. В. Стефанюк, — Івано-Франківськ : ПНУ, 2018. — 62 с.

49. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти / О. К. Струкевич. — К. : Грамота, 2018. — 240 с.

50. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільто — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 156 с.

51. Терно С. О. Історичне мислення: як його розвивати? [/ С. О. Терно, Історія в школах України. – 2007. – №. 5. – С. 8-12.

52. Терно С. О. Історичні поняття: структура і способи визначення / С. О. Терно, Історія в школах України. – 2003. – № 3. – С. 36-37.

53. Терно С. О. Критичне мислення / С. О. Терно — сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. — 268 с.

54. Терно С. О. Ознайомлення учнів із системою понять історичних курсів (Класифікації та шляхи формування понять) / С. О. Терно, Історія в школах України. – 2003. – № 4. – С. 24-26.

55. Терно С. О. Теорія та методика навчання історії : Практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності "Історія та археологія" / С. О. Терно. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – 36 с.

56. Терно С. О. Як підвищити ефективність навчання? : (науковотехнологічні засади формування історичних понять) / С. О. Терно, Історія в школах України. – 2003. – № 5. – С. 21–26.

57. Терно С. О. Як підвищити вмотивованість вивчення історії? / С. О. Терно. / Історія в школах України. - 2004.- №8.- С. 22-26.

58. Турянська О. Ф. Функціональні та психологічні результати навчання історії в школі. / О. Ф. Турянська, Вид-во ДЗ „Луганський

національний університет імені Тараса Шевченка”., 2013 р.

59. Удод О. А. Про роль і значення шкільної історії у процесі творення національних ідентичностей / О. А Удод, [Електроний ресурс] Сумський історичний портал. 23 червня 2012 Режим доступу: <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/514proroliznachennyashkilnojiistorijiuprotsesitvorennyanatsionalnikhidenticnostej.html>

60. Удод О. А. Шкільний підручник як історіографічне явище / Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / О. А Удод, Упор. та редакція Н. М. Яковенко., – К. Український інститут національної пам'яті, 2008. — с. 103-112.

61. Указ президента України №17/2016 [Електронний ресурс], Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016#Text>

62. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.

63. Формування системи знань з метою їх застосування / К. Чорнобай. Засоби і технології сучасного навчального середовища: Матеріали конференції, м. Кіровоград, 27-28 квітня 2012 року / Відповідальний ред. : С.П. Величко. – Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2012. – С. 71 – 73.

64. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, В. М. Крижанівська, О. М. Наумчук. — Тернопіль: Астон, 2023. — 292 с.

65. Школа без домашніх завдань. В Італії пішли на експеримент [Електроний ресурс] / Н. Кудрик., Радіо Свобода. 2017, Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28782760.html>

66. Що таке Kahoot! і чому його варто спробувати для організації дистанційного навчання / [Електроний ресурс], Режим доступу:

<https://buki.com.ua/news/shcho-take-kahoot-i-chomu-yoho-varto-sprobuvaty-dlya-orhanizatsiyi-dystantsiynoh-o-navchannya/>

67. Щуцький В. П. Поліпшення якості викладання на уроках історії шляхом використання технічних засобів / В. П. Щуцький, Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (18 квітня 2018 року, м. Суми). — Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. — С. 100-104

68. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с.

69. Яковенко Н. М. «Образ себе» – «образ Іншого» у шкільних підручниках з історії / Н. М. Яковенко. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України., упоряд. Н. М. Яковенко. – К. Український інститут національної пам'яті, 2008. – С. 113–121.

70. Kahoot! / Електроний ресурс., Режим доступу: <https://kahoot.it/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

План конспект уроку з історії “Початок Української революції” Історія України 10 клас

Підручник: Власов В. С. Історія України 10 клас. (рівень стандарту). / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, С. В. Панарін., — К.: Вид-во Літера ЛТД, 2023. — 335 с.

Мета:

дати характеристику історичним умовам, які стали причинами початку Української революції, визначити особливості складу Центральної Ради та її політичної програми,

проаналізувати розвиток українського національного руху на початковому етапі революції,

ознайомити з політичною діяльністю М.Грушевського, його місцем в Українській революції 1917р.;

розвинути вміння працювати самостійно з підручником, історичними документами, електронними носіями, візуальними джерелами;

формувати навички виконання випереджаючих й пошукових завдань, удосконалювати навички усного мовлення;

виховувати почуття патріотизму, інтерес і повагу до історичного минулого України.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Після уроку учні зможуть

ЗНАТИ:

- дати та обставини подій, що відбулися на початку Української революції;
- прізвища та імена найвизначніших учасників подій того часу, які творили нашу історію;
- основний зміст доленосних подій, прийнятих рішень та історичних документів.

РОЗУМІТИ:

- вплив Лютневої революції 1917 р. в Росії на Україну;
 - хід та розвиток революційних подій в Україні;
 - роль і значення політичних партій, громадських організацій та окремих історичних діячів;
 - загальні тенденції, закономірності, особливості та протиріччя революційного процесу;
 - значення ряду термів і понять: «революція», «політична партія», «Центральна Рада», «Крайова Рада», «з'їзд», «конгрес», «військовий клуб», «полк», «народне віче», «політизація національного руху», «тимчасовий уряд», «установчі збори», «ради».
- Обладнання: підручник, роздруковані джерела для роботи в групах,

Хід уроку:

I. Організаційний момент (до 1 хв)

Перевірка зошитів, книжок, та присутності учнів.

II. Актуалізація опорних знань, вмінь та уявлень учнів (до 3 хв.)

Розповідь вчителя: Наприкінці лютого 1917 р. в Росії перемогла демократична революція. Монархію було повалено. У великих містах України про події в Петрограді стало відомо вже 27 лютого, за кілька днів звістка поширилася по всій території України. В містах і селах відбувалися багатотисячні мітинги та демонстрації, учасники яких вітали революцію в Петрограді й вимагали змін. В Україні хвиля народного невдоволення, швидко набираючи силу, стала переростати в революцію.

Хто з вас може передбачити, як буде розвиватися народний рух далі?
(декілька відповідей учнів, з обґрунтуванням власної точки зору)

Проблемне питання уроку: *Чи можна стверджувати, що в 1917 році в Україні починається національно - демократична революція?*

III. Мотивація навчальної діяльності. (до 2 хвилин)

Представлення теми, плану уроку та очікуваних навчальних результатів

План:

- **Причини і передумови Української революції 1917році..**
- **Початок Української революції. Політичні партії в Україні.**
- **Утворення Української Центральної Ради.**

Отже, ми розпочинаємо вивчення української революції. Цю тему ми будемо розглядати на декількох уроках. Ми розглянемо сьогодні з вами перший етап революції.

IV. Вивчення нового матеріалу (приблизно 30 хвили)

1. Причини і передумови Української революції 1917році (до 10 хвилин)

Робота з поняттями:

Отже, революція – це докорінний переворот, зміни; швидка зміна встановленого політичного, соціального чи економічного порядку суспільства здебільшого насильницьким способом.

Основні події та тези: масові демонстрації українців в Петрограді, Києві; гасла «Автономію Україні», «Вільна Україна у вільній Росії», «Хай живе самостійна Україна»; масовий характер національно – визвольного руху та участь в ньому різних соціальних верств населення свідчить про переростання його в національно – демократичну революцію.

Під час розповіді вчителя учні працюють з опорним конспектом та заповнюють його.

Висновок повинні зробити учні та зазначити, що в Україні відбувся могутній спалах національної активності, який переростає в національно – демократичну революцію

Під час розповіді вчителя та висновків зроблених учнями формується схема-таблиця.

Приблизний вигляд:

Причини початку Української революції (у 1917р. – 1918р.)
--

Економічна і політична залежність України від двох імперій – Російської і Австро-Угорської	Невирішеність аграрного питання і соціальна незахищеність робочого класу	Піднесення українського національно-визвольного руху, створення партій	Національне гноблення	Перша світова війна порушила стабільність Російської і Австро-Угорської імперій
Привід: Лютнева демократична революція 1917 року в Росії.				
Відречення Миколи II від престолу.				
Характер революції: національно - демократичний				
Мета		Рушійні сили		
Здобуття автономії як перший крок до незалежності		Українська національна інтелігенція, селяни, військові, робітники.		

Як підсумок до таблиці можна застосувати метод “Присинно наслідкових звязків”.

2. Початок Української революції. Політичні партії в Україні (до 10 хвилин) .

Пролетаріат України добре пам'ятав досвід революції 1905 р. Відразу після повалення самодержавства почалася стихійна організація робітничих, а згодом і солдатських рад. Протягом березня 1917 р. робітничі ради виникли в Харкові, Катеринославі, Кременчуці, Луганську, Полтаві.

Ради як форма політичної організації трудящих були особливою всеросійської дійсності. Багато рад робітничих і солдатських депутатів було лише в Донбасі та у прифронтівій смузі. У середині 1917 р. в Україні діяли 252 ради, зокрема в Донбасі — 180. Їх засновниками були переважно загальноросійські соціалістичні партії есерів і соціал-демократів.

На початку революції в українських губерніях налічувалося не більше 2 тис. більшовиків, а тому їхній вплив на утворення і діяльність рад був обмеженим. Як і в Центральній Росії, ради за своїм складом були есеро-меншовицькими.

Поглиблення економічної і політичної кризи сприяло підвищенню популярності більшовицьких лозунгів («Вся влада радам!») і кількісному зростанню партії більшовиків (на початку травня вона нараховувала понад 10 тис. чоловік).

Запитання на встановлення міжпредметних зв'язків (правознавство):

1. Чи знаєте ви, чим відрізняється мітинг, страйк та демонстрація?
 2. Яка стаття Конституції України захищає право на мітинг?
- б) Що таке політична партія?

Розповідь вчителя

Політичні свободи, можливості, здобуті в результаті перемоги у лютому 1917 р. в ході демократичної революції в Росії, залучення до політичного життя багатомільйонних мас зумовило активізацію діяльності існуючих політичних партій та появу нових партій в Україні.

Лідером українського руху традиційно була інтелігенція. Саме завдяки її зусиллям на початку століття творилося організаційне та ідейно-політичне підґрунтя Української національно-демократичної революції.

Розвиток революційних подій залежав від того, за якою політичною силою підуть мільйони. Усвідомлюючи це, всі політичні сили, політичні партії та організації розгорнули вперту боротьбу за вплив на населення.

3. Утворення Української Центральної Ради. (до 10 хвилин)

Робота з поняттями:

Українська Центральна Рада (УЦР) – український представницький орган влади (парламент), створений представниками українських політичних партій для керівництва революцією.

Для кращого розуміння та запам'ятовування слід попрацювати з текстом джерела що вміщено в підручнику на сторінці 44-45.

Автономія – самоуправління певної території держави, що наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення у межах, установлених центральною владою.

Під час розповіді вчителя учні записують дати та основні положення в опорному конспекті.

Основні події та тези:

4 березня 1917 р. була заснована Українська Центральна Рада (УЦР).

Головою УЦР було обрано М.Грушевського.

6-8 квітня 1917 р. відбувся Український національний конгрес у Києві, на якому було вирішено:

- обрати курс на національно-територіальну автономію у складі федеративної демократичної республіки Росії;
- УЦР визнано представницьким законодавчим органом України, розширено її склад;
- обрано комітет із 20 осіб для ведення роботи між сесіями УЦР, який згодом отримав назву Мала Рада.

Склад Центральної Ради				
Ліві		Центр		Праві
УСДРП	УПСР	УПСФ	УПСС	УДХП

Висновок учнів: стрімкий зліт національно-визвольного руху переріс в національно-демократичну революцію. Подальший розвиток подій залежав від політичних сил, лідерів та прагнення самого народу.

V. Систематизація й узагальнення нових знань і умінь. (5-7 хвилин)

Розв'язання проблемного питання уроку, яке було поставлене на початку заняття

Проводиться “діалогічна дискусія” із застосуванням вивчених понять.

VI. Інструктаж з домашнього завдання. (приблизно 2 хвилини)

Читати параграф 9-10. Виконати завдання 2; 5 на сторінці 48.